

JŪRATĖ PAJĖDIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: senosios ir dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, semantika ir pragmatika, Lietuvos kultūros ir bažnytinių tekstų istorija.

ŽEMAITIŠKOS TAPATYBĖS RAIŠKA: DĖLIONĖ IŠ KRETINGOS TARMĖS ŽODYNO (2011) PAVYZDŽIŲ

*nàėišvėšk žemāiti ęš kōntrībė /
vø_būs kas_nabõvę tõukārt // KTŽ, p. 459*

Expression of Samogitian Identity: Putting
Together the Examples from *Kretinga Dialect
Dictionary* (2011) into a Single Picture

*Better don't make a Samogitian lose patience /
or else things will turn out the way you would never expect // KTŽ, p. 459*

ANOTACIJA

Visai patie žemaičiai yra vertinami: ir užsispyrę, ir nekalbūs, ir nepaslinkūs, ir nemandagūs... Bet niekas taip gerai žmogaus būdo neišduoda kaip jo paties kalba. Ne vien tai, ką jis sako apie save ir kitus, bet ir kaip tai pasako. Turimas galvoje ne tik mandagumas, bet ir pati formuluotė. Pats kalbantysis to savo pasakymo išskirtinumo gali net nejausti. Kiek lengviau jį atpažinti užšaldytą rašte. Nemažai žemaičių šnekamosios kalbos perliukų suguldyta į Juozo Aleksandravičiaus *Kretingos tarmės žodyną*. Remiantis šio žodyno teikiamais duomenimis, straipsnyje stengiamasi parodyti, kaip žemaičiams kalbantis skleidžiasi jų požiūris į patį save ir kitus, įvairius gyvenimo tarpsnius, supančią aplinką, galimybę būti vienam ir kartu su kitais, mėginant sutarti ir susitarti.

ESMINIAI ŽODŽIAI: žemaičiai, tapatybė, autentiškumas, dialogiškumas, vertybės, įsipareigojimai, emocijos.

ANNOTATION

Samogitians are viewed differently: as stubborn, silent, sluggish, even impolite... But there is nothing that can better show a person's character than his/her language. Not only what a person says about him/herself and others but also how he/she says it. Not only from the perspective of politeness but also wording. The speaker may sometimes not even feel the exceptionality of his/her utterance. It is a bit easier to recognise it when it is frozen in writing. A number of gems of spoken Samogitian can be found in the *Kretinga Dialect Dictionary* by Juozas Aleksandravičius. Based on the data provided by this dictionary, the article attempts to show how the Samogitian attitude towards themselves and others, various stages of life, the surrounding environment and the possibility to be alone and to be together with others by trying to get along and to agree unfolds itself while speaking.

KEYWORDS: Samogitians, identity, authenticity, dialogicity, ethics, commitments, emotions.

ĮVADAS

Asmens žemaitiškumo atpažinimas kitos etninės (lietuvių ir ne vien tik jų) grupės asmeniui gali būti įspėjamasis ženklas. Suprask, žmogau, jei prieš tave žemaitis ar žemaitė – lengvo bendravimo su juo ar ja gali nesitikėti. Ar iš tikrųjų tie žemaičiai ir žemaitės taip ryškiai išsiskiria iš kitų Lietuvos etninių grupių atstovų? Kodėl jie gali būti atpažįstami kaip žemaičiai net ir tuomet, kai patys žemaitiškosios tapatybės būdami ne Žemaitijoje ar ne su žemaičiais nedeklaruoja? Pavyzdžiui, jei sugeba puikiai kalbėti bendrine lietuvių kalba¹, o savo žemaitiškumo net nelaiko išskirtinumu?

Dažniausiai įsivaizduojama, kad žemaitiškumas yra susijęs su keistu mąstymu² ir grubiu kalbėjimu, iš dalies nulemtu žemaitiškosios kalbos fonologijos³ bei keistų žodžių ir ypač skolinių (slavizmų ir germanizmų) gausos. Internete nesunku rasti tokį grubumą ir keistumą mėginančių skoliniais iliustruoti žodynėlių (Kalniuviėnė, par., 2007–2008; *Skouds* 2018) ir anekdotų rinkinių (*Žemaitėškė anekdotā* 2018): Žinoma, esama ir rimtesnių pokalbių, perspėjančių

---

¹ Apie tokio sugebėjimo išsiugdymo sunkumus ir tarmės įtaką, galinčią pasireikšti žemaičiui kalbant bendrine lietuvių kalba, žr.: Grinaveckis 1973: 31–35; Zinkevičius 1994: 126–131.

² Silvijai Papaurėlytei ir Kazimierui Župerkai išnagrinėjus tekstyno pavyzdžius ir atlikus laisvųjų asociacijų eksperimentą, labiausiai išryškėjo tokie žemaitiškumo bruožai: užsispyrimas, atkaklumas, kantrumas (Papaurėlytė, Župerka 2010: 190–192, 195–196, 197–198).

³ Dėl žemaičių kalbos statuso žr. Pabrėža 2017: 43–48. Išsamius žemaičių kalbos tarmių ir patarmių fonologinės sistemos aprašus žr.: Girdenis 1967, 2000; Atkočaitytė 2002; Murinienė 2007.

apie nykstančią žemaitiškąją tapatybę ar jai išsaugoti reikalingą ir brandžios savimonės, ir pastangų poreikį (Žimkutė 2008; Kajėnas 2013).

Žemaitiškosios savimonės ir tapatybės istorijos ir dabarties klausimai pastaruoju metu sulaukia vis daugiau rimto dėmesio (plg.: Bliumas 1997; Pakalniškis 2001; Papaurėlytė, Župerka 2010; Petreikis 2012; Pabrėža 2017: 31–36), bet dar yra likę daug neištirtų dalykų, nors tyrimams dirva jau visai neblogai paruošta. Kalbant apie žemaitiško kalbėjimo šaltinių leidimus, galima pasidžiaugti sėkme, kuri aplankė šiaurės žemaičius kretingiškius ir šiaurės žemaičius telšiškius⁴. Šiaurės žemaičiai turi keletą publikuotų šaltinių, liudijančių unikalų XX amžiaus antrosios pusės žemaitiškojo kalbėjimo paveldą⁵:

- 1) Danguolės Mikulėnienės ir Daivos Vaišnienės sudarytą Juozo Aleksandravičiaus *Kretingos tarmės žodyną* (Aleksandravičius 2011), kurio iliustracinei medžiagai būdingas dialogiškumu pasižymintis autentiškas šiaurės žemaičių kretingiškių kalbėjimas, žodyno sumanytojo kruopščiai užrašinėtas apie 60 metų⁶;
- 2) Alekso Girdenio parengtus ir 1996 m. knygoje *Taip šneka tirkšliškiai: šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais* publikuotus šiaurės žemaičių telšiškių tekstus, pasižyminčius nuosekliu dialogiškumu, impulsyvumu ir autentiškumu⁷;
- 3) Birutės Vanagienės *Šiaurės vakarų žemaičių žodyną: Ylakių, Lenkimų, Mošėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektas* (I t. – 2014, II t. – 2015). Žodyno pavyzdžiai (kartoteka kaupta 1957–1996 m.; žr. Vanagienė 2014: XXIII) yra ir autentiškajam dialogui, ir pasakojimui priskirtino diskurso pobūdžio.

⁴ Šiaurės žemaičių kretingiškių ir telšiškių tarmių plotų ribas, kalbėjimo ir transkripcijos pavyzdžius žr. Lietuvių kalbos instituto sudarytoje *Tarmių žodyno duomenų bazėje*.

⁵ Apie žemaičių tarmės skirstymą ir šiaurės žemaičių, vadinamųjų dounininkų, kalbos ypatybes žr. Zinkevičius 1994: 85–87, 112–120; apie esminį šiaurės žemaičių telšiškių skirtumą nuo kretingiškių, grindžiamą *u, i// o, e* kaita negalūniniuose skiemenyse, žr. ten pat: 114.

⁶ Žodyno kartotekos rinkimo ir sudarymo laikotarpis – nuo XX a. 5-ojo dešimtmečio vidurio iki 2004 (plg.: Mikulėnienė 2011: XII; Vaišnienė 2011: XX).

⁷ Tarmių tekstų knygoje *Taip šneka tirkšliškiai: šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais* pateikti 1968–1985 m. paslėptu mikrofonu įrašyti Mažeikių r. Tirkšlių apylinkėje gyvenusių Alekso Girdenio šeimynykščių ir kaimynų pokalbiai. Kaip gretiminis šios tarmės kalbėjimo užrašų šaltinis minėtinas Juozo Pabrėžos, Vidos Marcišauskaitės ir Astos Leskauskaitės sudarytas tekstų rinkinys *Šiaurės žemaičiai telšiškiai* (2013). Tai iš esmės to paties laikotarpio tekstai, kurių nemenką dalį irgi sudaro A. Girdenio daryti įrašai. Tiesa, šių pokalbių autentiškumo lygmuo kiek kitoks, nes čia užfiksuotų kalbos situacijų dalyviai buvo specialiai kalbinami ir žinojo, kad pokalbis su jais yra įrašomas.

Nurodytuose spaudiniuose autentiškas žemaičių šnekėjimas įamžintas ir tapo raštijos dalimi⁸. Šio straipsnio tikslas – apžvelgti pirmąjį iš paminėtųjų, ilgiausią tarminės medžiagos fiksavimo laikotarpį apimančią žemaitiško kalbėjimo iliustraciją šaltinį – *Kretingos tarmės žodyną* (toliau – KTŽ), kuriame perteikiamas šiaurės žemaičių kretingiškių tarme kalbančių⁹ žmonių mentalitetas. Labiausiai dėmesys bus sutelkiamas į tai, kaip šio žodyno¹⁰ iliustracinėje medžiagoje¹¹ atspindi kalbančiojo ir jo apsuptyje esančių asmenų tapatybės suvokimas. Tapatybės raiškos samprata gryninama susitelkiant į dažniausiai pasikartojančių pasakymų modelius, dėmesį labiau kreipiant ne į atskirų leksinių vienetų savitumą (todėl svarbūs ne antraštiniai žodžiai, bet iliustraciniai pavyzdžiai), o į frazės, sakinio ar didesnės diskurso atkarpos semantikos, kartais ir struktūros, išskirtinumą, ypač – bendrinei lietuvių kalbai nebūdingo modelio frazių vartojimą. Tokia dėlionė iš išskirtinumu pasižyminčių, pasikartoti linkusių diskurso atkarpų gali atskleisti žemaičiams priimtinių vertybių skalę, jiems būdingus pasaulio suvokimo modelius, kurie kitos etninės grupės atstovui dėl jų savitumo ir keistumo gali pasirodyti esantys susiję visai ne su tomis ypatybėmis ir tikslais, kurie jais iš tikrųjų nurodomi.

Šios publikacijos struktūra tokia: įvadinėje dalyje trumpai apibūdinamas tyrimui pasirinktos medžiagos atrankos principus nulėmęs vertybinių nuostatų tinklas, galintis padėti nustatyti ryškiausias žemaitiškosios tapatybės bruožus. Toliau žemaitiškojo pasaulėvaizdžio savitumą atspindintys diskurso ypatumai grupuojami pagal semantiką, o kartais ir semiotiką, aptariant reikšmę ir kai kuriuos formulavimo aspektus, kartu atkreipiant dėmesį į išskirtinumu pasižyminčių pasakymų priežastis ir motyvus, o kartais ir į gramatinius kai kurių frazių ar sakinių struktūros ir sandaros ypatumus. Medžiagos atrankos

---

⁸ Minėtinas dar vienas žemaitiško kalbėjimo įrašų leidimas – Zofijos Babickienės su kolegėmis parengti šiaurės žemaičių kretingiškių tarmės tekstai su komentarais (2007).

⁹ Daivos Vaišnienės manymu, *Kretingos tarmės žodyną* labiau tiktų vadinti ne Kretingos tarmės, bet „Kretingos šnektos (ar Kretingos apylinkių šnektų) žodynu“ (plg. Vaišnienė 2001: XX). Tačiau vertinant žodyną ne pagal medžiagos rinkimo vietų lokalizaciją ir *įvadinėse pastabose* autoriaus nurodytą šios šnektos užimamą ~600 km² plotą ir jo ribas, J. Aleksandravičiaus sumanytas pavadinimas visai pateisinamas, nes žodyno medžiaga puikiai tinka visų šiaurės žemaičių kretingiškių kalbėjimo ir mąstymo būdai iliustruoti. Apie pagrindines tarmės ypatybes, žodyno sandarą ir pasirinkto pateikimo būdo principus daugiau žr.: Aleksandravičius 2011; Vaišnienė 2011: XXIX–XXXIII.

¹⁰ Mišraus – varijuojančio tarp diferencinio ir išsamiojo – žodyno tipo pasirinkimas greičiausiai nulėmtas autoriaus nuostatų kaitos ir ilgo bei skirtingo žodžių užrašymo laikotarpio, plg. Vaišnienė 2011: XXI.

¹¹ Apie tai, kad šis žodynas labiausiai vertintinas kaip unikalios tarminės medžiagos šaltinis, žr.: Mikulėnienė 2011: VIII; Vaišnienė 2011: XXXIV. Siekiant to unikalumo, žodyne palikta ir ne visai tiksliai atkurtų žodžio reikšmių (plg. Vaišnienė 2011).

metodas – selektyvusis intuicinis, orientuotas į savitumu pasižyminčių ir (ar) dažnai pasikartojančio struktūrinio tipo frazių modelius. Kadangi tyrimo medžiagos apimtis labai didelė, o šiuo metu dar nėra paskelbta KTŽ elektroninės versijos, statistinė analizė neatliekama, bet produktyvesnio semantinio ar semiotinio modelio pateikčių variantiškumui iliustracijų pateikiama gausiai. Straipsnyje žemaitiško kalbėjimo iliustracijų atkarpos pateikiamos stengiantis kuo tiksliau perteikti KTŽ taikomą fonetinę transkripciją¹².

1. ŽEMAITIŠKO ELGESIO RAIŠKA KTŽ KALBĖTOJO PASAULĖVAIZDYJE

Pradedant kalbėti apie žemaitiškos tapatybės dëlionę, būtina pabrėžti tai, kad nemaža KTŽ iliustruojamosios medžiagos dalis yra ne monologinio naratyvo, bet aktyvaus dialoginio diskurso atkarpos, pvz.:

- 1) *nò kãp èt? //*
– *gèrã / èt kãp par_svêista // 91*
- 2) *kãp tàu bêt? //*
– *kãp kèlò kùoje / tẽp ẽr_èt // 91*
- 3) *kãp_tò g'ivenì? //*
– *tẽp sãu / vèdotènê / nẽ gèrã / nẽ prãstã // 484*
- 4) *vò_kũ tò tõrgavuosi / ka_étì ì_tõrgo? //*
– *étò sàvì parúodítẽ ẽr_ì_kètùs pasèvezítetẽ // 460*
- 5) *ar_èsẽu nòmẽi / a_nõi? //*
– *nõi nõi / tũjãu èsẽu // 261*
- 6) *èškëisk smólkês / jog_matãu / tòrì //*
jè / vò rãsi mõn patè rëks // 335
- 7) *kãp_ãš èšo / ka_lĩn? //*
gèrã / ka_lĩn / gèfãu àugsi // 217
- 8) *nu_mãmã gavãu ñòksa i_nògara òž_niekùs //*
gãva ñòksa ož_naklãusĩma // 258
- 9) *sò_anõu nĩeka rĩmta naẽšvési / õns tik plõškõu / ẽ_vêskas //*
pàkõl jãuns // ẽ_plõškõu / vò ka_apsèžãnĩs / ẽ_sõrimtĩes // 310

Tiesa, dauguma KTŽ iliustracinių pavyzdžių yra vieno asmens ištarta frazė ar sakinys, bet aktyvų dialogiškumą juose išduoda ypač dažnai pasirenkami deontinio modalumo sakiniai, kuriuose gausu klausiamosios ar (ir) liepiamosios

¹² Apie šios fonetinės transkripcijos principus ir ypatumus daugiau žr.: Aleksandravičius 2011: 17–18; Vaišnienė 2011: XXIII–XXIX.

nuosakos vartojimo ar kitokių dialogiškumo raiškos gramatinių rodiklių, pavyzdžiui, kreipinių ir emocijų raiškos nuorodų – jaustukų, išiktukų, keiksmazodžių ir pan. Pvz.:

- 10) *pavažôuk túolâu* // 477
- 11) *kàs pri_jûsa nâuji?* // 319
- 12) *a_nësi pri_dârba nataksûojes*¹³ // 438
- 13) *või kû ânëi vârga vësa nákti pri_tã šnâpsê* // 318
- 14) *navartalúoketîes ônt_šlapè žúolè / vâkã* // 476
- 15) *vâkã / jûs dèdlê sûntat / nurârînsët kû_nûors nu_lentînâ* // 335
- 16) *vièžlúok grêtâu / jòg pavielóusê* // 483
- 17) *a_jûs_žënúot / kãm î jûsa žôsis / mûsa àvëžûos* // 458
- 18) *kêik dôusi radîbu / râdau táva brokštêkle* // 332
- 19) *bën_èsi raganûtis / ka_têp êšdikâuji* // 332
- 20) *ék_tò nu_móna gálvã sò_vesãs sáva rakîbalãs*¹⁴ // 334

Tai leidžia ryškiausiai šio žodyno iliustracinių pateikčių bruožu laikyti autentišką dialogiškumą, frazių sudarymo, pateikčių bei atsiradimo požiūriu rodantį kitokią diskurso raišką nei ta, kuri būdinga pasakojamajam naratyvui (išvengiama į prisiminimus nukrypstančio pasakojimo ypatybių¹⁵), ir šį žodyną laikyti kalbėjimo, žemaičiams būdingo įprastinėse kasdienybės situacijose, atkarpų ir pavyzdžių šaltiniu. J. Aleksandravičiaus sugebėjimas kaip didžiąją KTŽ iliustracijų dalį pasirinkti ne pasakojamąjį stilių perteikiančio diskurso, o kasdienybės pokalbių atkarpas daro šio žodyno medžiagą gyvesnę, nei to būtų galima tikėtis žinant, kad KTŽ iliustracijos yra XX a. antrąją pusę apimančio laikotarpio, kai dialektologinių užrašymų metu pagrindinis dėmesys buvo sutelkiamas į vyriausių, sėsliausių informantų pasakojimus, paveldas. Kas nulėmė tokią sėkmingą KTŽ iliustracinės medžiagos atranką, galima tik spėlioti. Viena iš priežasčių galbūt yra ta, kad KTŽ sumanytojas medžiagą rinko ir užrašė vienas ir greičiausiai tai darė aplinkoje, kurioje būdamas sugebėdavo tapti savas ir beveik nematomas informantams, o gal jis užrašinėdavo įdomiausias frazes slapčia arba iš atminties. KTŽ diskurso atkarpos labai dažnai rodo kalbėtoją–informantą buvus ne pasyvų, į prisiminimus ir pamokymus kryptantį pasakotoją, o aktyvų situacijos dalyvį, kurio kalbėjimas susijęs su tikroviškais kasdienybės situacijomis ir aktualiomis užduotimis. Tokį, kuriam rūpėjo dabartis ir artimiausia ateitis, todėl pamokymai ir vertybės atsiskleidžia trumpomis frazėmis.

---

¹³ *takšóti, tãkšo, takšója, ~óje* – ‘drybsoti, tysoti, gulėti’ KTŽ 438

¹⁴ *rakýbalas* – ‘įrankis’ KTŽ 334

¹⁵ Apie prisiminimams būdingą naratyvą žr. Harré 2008: 702–703; apie pasakotojo, kaip įvykių liudininko, vaidmenį žr. Kurkowska-Budzan, Zamorski 2009: XII.

Straipsnis pagrįstas prielaida, kad KTŽ iliustracijos perteikia tam tikrą kalbančiojo¹⁶, atstovaujančio daugybės nuasmenintų (nenurodytos arba neatskleistos tapatybės) individų patirtims ir pateiktims, paveikslą, išryškėjančią pamėginus rūšiuoti vienokių ar kitokių kasdienybės situacijų išprovokuotus tam tikrus pasakymų modelius. Tokie pasakymai bet kuriam žemaitiškoje aplinkoje užaugusiam asmeniui yra tikrai atpažįstami, tik vertinami kiekvieno skirtingai – kaip priimtinas ar nepriimtinas kalbėjimo būdas. Nė vieno asmens tapatybė nėra tobulai vientisa (Helm 2009: 13), bet kai kurie kiekvieno iš mūsų bruožai vis tiek pasireiškia ryškiau. Tai leidžia manyti, kad panašios struktūros frazes ir panašaus pobūdžio vertinimus įpratę laikyti norma žmonės turi turėti kažką bendra. Vien dėl to, kad jie taip yra auklėti ir yra susitaikę su jiems nurodomomis, gal ir nepriimtinomis, gal ir neįprastinėmis, bet bent jau girdėtomis tokio elgesio galimybėmis. Todėl KTŽ užfiksuoti ir tam tikrą elgesio modelį reprezentuojantys pasakymai, atskleidžiantys kalbantiesiems svarbiausius dalykus, gali padėti nubrėžti tam tikrus tapatybės kontūrus, neišvengiamai būdingus žemaitiškos kilmės asmenims vien todėl, kad jie mąsto ir kalba žemaitiškai, t. y. tam tikru būdu.

2. PAGRINDAS: ASMENS TAPATUMO RAIŠKOS KRITERIJAI

Į daugybę detalių suskaidytą paveikslą bandant sulipdyti į vieną atvaizdą, reikia tam tikros atramos. Pradedant pagal KTŽ dėlioti žemaitiškosios tapatybės dėlionę, tokį karkasą patogų sukurpti pasiremiant Florence Kluckhohn ir Strodtbecko L. Fredo (1961) pasiūlytu vertybinių nuostatų tinklu, sudarytu iš trinarės sistemos, labiausiai orientuotos į žmonių tarpusavio santykių, laiko ir veiklos sampratą bei jos raišką (Dumont 2002 [1983]: 256; Hills 2002).

2.1. Vertybinių nuostatų tinklo kontūrai

Siekiant sudėlioti sumanytą žemaitiškumo dėlionę, KTŽ tenka skaityti kaip romaną¹⁷, kurio veikėjai (nuasmeninti ir įslaptinti) trumputėmis frazėmis atveria

¹⁶ *Kalbančiojo* ir *kalbėtojo* sąvokos straipsnyje vartojamos kaip sinonimai. Vyriškoji giminė pasirinkta kaip apibendrinamoji, galinti atstovauti abiejų lyčių kalbantiesiems, kai iš atkarpos nėra akivaizdi adresanto lytis.

¹⁷ Čia tiktų palyginimas su Julio Cortázarą „Žaidžiamė klases“, kai skaitančiajam nuolat tenka grįžti iš vienos knygos vietos į kitą.

asmenybių paslaptis ir taip skaitytojui leidžia išsiaiškinti jų pasaulėvaizdį modeliuojančių vertybių reikimąsi. Suprasti vertybių sistemą ir vertinimo raiškos modelius siekiant nustatyti tapatumą yra labai svarbu, nes vertindamas ką nors asmuo visada apibūdina ir patį save arba atskleidžia savo esmę (Helm 2009: 12). Vertinimų patikimumą labiausiai gali užtikrinti autentiškas kalbėjimas, nes višuminis kito asmens supratimas įgyjamas tik su juo kalbantis. Pasak Martino Buberio, tik dialoge kitas atsiskleidžia kaip esatis, kurios kiekvienas pasakymas, veiksmas ir požiūris yra paženklinanti atpažįstamumo galimybę suteikiančio unikalumo žyme (Phillips 2011: 30). Kalbėjimasis yra ryškiausiai reprezentuojama neišvengiamos tarpusavio sąveikos, apimančios bendravimą ir su artimiausios aplinkos žmonėmis, ir su mus supančios bendruomenės nariais, dalis.

Vertybes laikant asmens tapatumo dalimi, o asmens sprendimams (taigi, ir tapatumui) labiausiai įtaką darančias normas suvokiant kaip elgesio maksimumas (Helm 2009: 12–15), svarbu išsiaiškinti asmenį labiausiai atskleidžiančias emocijas, tokias kaip garbingumas ir gėda (Helm 2009: 11), ir pagrindinius asmens tapatumo raiškos kriterijus, kuriuos nulemia išpareigojimai. Bennetas Helmas (2009: 17) skiria tris išpareigojimų ir su jais susijusių emocijų grupes.

Moduliuojantys išpareigojimai (angl. *transitional commitments*) yra susiję su giliųjų emocijų amplitude, nulemiančia požiūrio kryptį (Helm 2009: 23–27). Ta amplitudė gali būti gražinanti į praeitį ir prisiminimus (pavyzdžiui, negatyvia emocija laikomas rūpestis ar nerimas, atsirandantis nuogaštaujant dėl atitikties vertybinės skalės reikalavimams, p. 27), arba ji gali būti pozityvi, į ateitį nukreipianti numatymo emocija (susijusi su pasitikėjimu (angl. *self assurance*) kaip sugebėjimu atitikti vertybinės skalės normą, p. 25).

Vertinamieji išpareigojimai (angl. *tonal commitments*) nulemia teigiamą arba neigiamą emocijos toną. Vertindamas ką nors, asmuo nustato ir apibūdina savo santykį su vertinamu dalyku ar asmeniu – tokia identifikacija yra neatsiejama nuo paties asmens (p. 14). Vertės būna įsikūnijusios tapatybėje, kuriai paklūsta ją sudarydamos (p. 14). Asmens tapatybė neatsiejama nuo gyvenimo būdo, kurį asmuo laiko vertingu, ir tai yra susiję su išpareigojimais, kurių pasirinktas gyvenimo būdas reikalauja (plg. p. 14). Asmens tapatybės raiška yra sluoksniuota. Taigi, norint nustatyti vertybių gelmę, reikia suprasti vertybių skalę, sudarančią mūsų tapatybės dalį. Asmens svarba pačiam sau yra neatsiejama nuo jį suformavusios vertinamų dalykų visumos; asmuo ir jo vertybės suponuoja vienas kitą kaip dėmesio centras ir jo apsuptis (p. 31). Asmens tapatybėje įsikūnijusios vertybės paskatina jį rinktis tam tikrą gyvenimo būdą – tokį, kurį jis laiko vertingu (p. 28). Intuityviai suvokiamas vertybių lygis nulemia asmens tapatybę (p. 28).

Esminių išpareigojimų (angl. *focal commitments*) pagrindu laikomas rūpinimasis (p. 15–19). Jis reiškia, kad kažkam suteikiama gerovė ir ji priklauso nuo to, kaip ta gerovė suprantama ir kiek tas daiktas ar asmuo svarbus besirūpinančiajam

(p. 18–19). Rūpinimasis kitu visada reikalingas dėmesio ir veiksmų (p. 15). Įvertinimas yra rūpinimosi raiška, kurioje atsiskleidžia asmens ar daikto svarba. Ir kad rūpinimasis kitais būtų sėkmingas, asmuo privalo pakankamai mylėti save¹⁸.

Kalbant apie įsipareigojimus, svarbu atkreipti dėmesį į dalies ir visumos santykį, atsikleidžiantį suvokus tikruosius veiklos modelių motyvus arba tikslus (plg. p. 19). Asmens tapatybės ir vertybių ryšys parodo, kodėl tapatybė yra taip glaudžiai susijusi su emocijomis ir emociniu charakterio tipu: priklausomai nuo to, kaip klostosi įvykiai – į gerąją ar į blogąją pusę, emocijų skalė gali keistis nuo teigiamo (pasididžiavimas) iki neigiamo (gėda) savęs ir kitų vertinimo (plg. Deonna, Teroni 2009: 34).

2.2. Vertybinių nuostatų tinklo užpildas

Skaitant KTŽ iliustracinius pavyzdžius, labiausiai krinta į akis jais sukuriamas jau minėtas tikroviško pokalbio įspūdis. Įminti aptariamo šaltinio iliustracijų natūralumo ir patrauklumo paslaptį turbūt galima pasitelkiant ir autentiškumo, ir pozicinių veiklos vaidmenų (angl. *positioning*) reikšmės vertinimą. Romas Harré, aptardamas socialinei psichologijai tinkamo mokslinio metodo parinkčių galimybes, primena Johno Langshawo Austino (1964) performatyvų teorijoje išryškintą pasakymo efektyvumo apibrėžimą: pasakymas laikytinas efektyviu, jei yra išartas reikiamo asmens, tinkamomis aplinkybėmis ir yra teisingai suprastas adresatų (Harré 2008: 696). Vaidmuo tam tikroje šnekos akto atkarpoje yra momentinis tam tikrų teisių, pareigų ir įsipareigojimų kito asmens atžvilgiu prisiėmimas; šioms pozicijoms būdingas laikinumas – jos gali būti keičiamos, atšaukiamos, nepripažįstamos, išplėtojamos (Harré 2008: 697). Kiekvienas tos atkarpos kalbėtojas arba klausytojas tai, kas yra pasakyta ir padaryta, gali konstruoti remdamiesi skirtingomis pozicijomis ir tai skirtingai vertinti, nors visus bus pasiekusi ta pati kalba (p. 697). Tai, žinoma, galioja ir kiekvienam mėginančiam pristatyti bent kiek apibendrinantį šnekos akto interpretavimo galimybių modelį.

3. VERTYBINIŲ NUOSTATŲ DERINIAI IR JŲ REIŠKIMASIS KALBANT

Sudarant žemaitiškų vertybinių nuostatų tinklą, vertingiausia KTŽ iliustracinių pavyzdžių dalimi tampa kalbančio asmens vertinamąjį požiūrį į save ir

---

¹⁸ Apie įvertinimą ir meilę sau žr. Helm 2009: 23.

supančią aplinką atskleidžiančios frazės. Tokios KTŽ frazės toliau bus aptariamoms kaip kalbėtojo (kalbančiojo) pasakymai:

- 1) apie save patį ir kitus (dėmesį kreipiant į tų frazių funkcionalumą ašyje *aš–tu–trečiasis asmuo–bet kuris individas*);
- 2) apie laiką ir erdvę (aptariant savęs ir aplinkos vertinimo kaitą įvairiais gyvenimo ir ciklinio laiko rato tarpniais);
- 3) apie buvimą ir veiklą (kreipiant dėmesį į įvairias savarankiškumo ir bendradarbiavimo galimybes bei tokių galimybių vertinimą).

3.1. Požiūris į save ir kitus

3.1.1. Pašnekovui apie save

KTŽ medžiaga leidžia pamatyti ir savimi pasitikintį, ir kitus sugebantį atjausti kalbantįjį, ironiškai nusakantį minimalius savo poreikius ar tam tikras būdo ypatybes (jautrumą, sėslumą ir pan.), pvz.:

- 21) *on_stõbõrkâuõ tõfõ gâlva / võ on_gâlvo kepõrẽ // 395*
- 22) *ãš èsõ tuõkì mènksõtuõnãlẽ¹⁹ // vèsũ gailõus // 239*
- 23) *pri_tã žemëi èsõ vèsã õmzi prisërẽšes // 318*

Kalbantysis mėgsta pabrėžti išsiugdytų gebėjimų savitumą, savo fizinį pajėgumą, drąsą, tam tikrose situacijose išryškėjančius universalius sugebėjimus ar ribotas galimybes, pvz.:

- 24) *ãš múokõ pasëstûtõte õn_galvã // 24*
- 25) *gìvenãu sõ_çegũonãs er_ẽšmúokãu çegũonẽškã // 60*
- 26) *kàs mõn bèsõs kiluõmëiteris / ãš pãrètõ grètã vẽn // 484*
- 27) *tõmsies ãš nalõbõ bėjũotẽ // 439*
- 28) *kãurã pri_vèsũ dãrbũ dãbã ètõ // 159*
- 29) *ãš gãlõ tiktã prãžingẽnẽ²⁰ ẽšgẽrtẽ // 318*

Tam tikrų asmeninių galimybių (įgytų ar likimo suteiktų) pranašumą mėgstama pabrėžti palyginimu, pvz.:

- 30) *tàs mõn ìr zõiki vëitũo pakêltẽ // 442*

Palyginimas gali turėti nuorodų į konkrečią aplinką (pvz., vietos prieveiksmis *ten*) arba būti absoliutinamas (plg. 33–34 pavyzdžius su netiesiogiai savą sėkmę pabrėžiančia prielinksnio *už* konstrukcija ar absoliutų savo išskirtinumą pabrėžiančia fraze *nei vienas žmogus*), pvz.:

- 31) *ãš bovãu tẽn vèsõ_senũju // 489*
- 32) *ãš bovãu tẽn vèsõ_stëprësis // 489*

¹⁹ *minkštonãlis*, ~ẽ – ‘kas jautrus, minkšto charakterio’ KTŽ 239

²⁰ *prãžinginiã* – ‘ne iš eilės, vieną praleidžiant’ KTŽ 318

33) *mōna tētis ož_vesūs geřâusis* // 449

34) *ni_vēns žmúogòs tēik naēšgēr óndēns kâp_âš* // 256

Kartais KTŽ kalbėtojas atvirai kalba apie lengvesnius ar sunkesnius sveikatos sutrikimus, pvz.:

35) *ēsò šendēina dēdlē nagalīngs* / *ni_pri_dârba nēšo* // 248

36) *bēški pabiēgo e_tujâu dikstò*²¹ // 77

37) *mōna rōnkas e_kúojes dēdlē plėišiē* // 303

38) *mōn vėdorē ožtòka* // 458

Pasitikėdamas pašnekovu, jis gali prasiatarti (kartais palyginimu sukurdamas linksmumo įspūdį, žr. 40 pavyzdį) apie tokius dalykus, kuriuos net ir tuo atveju, kai jie akivaizdūs, nebūna lengva pripažinti, pvz.:

39) *šitâs*²² *atšekielâu tûoks sořòžes* / *navikēs* / *ba_ûpa* // 346

40) *vârgstò kâp mōsēs pàplavûos* // 277

41) *ēsò sošegřâužes* / *nīeka nabnûořo* / *ēsò tēp kâp_kârtē vėdâms* // 482

42) *ėk_tò /žálit̃ žálit̃* / *kâp mōn nabsēnkas gīvėntē* // 496

43) *mōna abòdòms vâkòms mēnks pruotėlis* // 22

44) *sunkòs mōna gīvėnėms* / *âlì nīeks napadiēs* / *kou_pridiēs e_biedavuotėis* // 74

KTŽ sunku rasti kalbančiojo nuorodų apie jo nuolatinius (ilgai trunkančius) socialinius vaidmenis, greičiausiai dėl to, kad kalbančiajam ir adresatui tai yra akivaizdūs dalykai, bet gali būti paminimas laikinas pareigybinis vaidmuo, atliekamas kartu su kitais asmenimis²³, pvz.:

45) *mēs tòukârt kėlē ožė*²⁴ *medīncėms*²⁵ *zòikùs vâriem* // 464

Siekdamas pabrėžti asmeninę nepriklausomybę, KTŽ kalbantysis gali nurodyti vertybinių įsipareigojimų neturėjimo faktą, greičiausiai taip pat laikiną, pvz.:

46) *kàs mōn* / *nà_patì* / *nà_vākā* // 248

KTŽ galima rasti pavyzdžių, rodančių, kad kalbantysis nėra įsitikinęs, ar adresatui pasisekė jį atpažinti, arba jis pripažįsta apsirikęs mėgindamas nustatyti kito asmens tapatybę; kartais, susiklosčius nepalankioms aplinkybėms, kito asmens atpažinimo gali būti išsižadama prisiekiant, pvz.:

47) *a_tò mōnì matâ?* 31

²¹ *dỹkti*, ~*sta*, ~*o* – ‘dusti, ilsti’ KTŽ 77

²² *šỹtais* adv. – ‘širyti’ KTŽ 414

²³ Apie *aš*, kaip teksto adresanto, visais atvejais inkliuzyvinį santykį su *mes* žr. Rosinas 1996: 36.

²⁴ *ùjis* – ‘varovas’ KTŽ 464

²⁵ *medinčius* – ‘miško sargas, eigulys’ KTŽ 232

- 48) *ąš jáu pàts matâu / ka_tėkrā ànà atplíes̄tũo*²⁶ // 305
49) *nà_tàs žmũogòs bõva / ąš pársẽveiziejàu* // 478
50) [*a_pazĩstĩ ànũ?* //] – *nẽ / napazĩstõ / žegnũojõus* // 497

KTŽ kalbančiojo regėjimas tiesiogiai susijęs su aplinkos ir besiklostančių situacijų reikšmės supratimu ar kito asmens nuotaikų (nulemtų kūno kalbos) atpažinimu, pvz.:

- 51) *tũolãu stuovíedãms õns mõn mĩrktėlíeje* // *er_ąš_vėskũ sõpratâu* // 239
52) *kũo_čẽ bãlẽnĩ tas_àkĩs / ąš vėstėik nabėjàu* // 23
53) *ta_mũsa sõsĩedẽ bãsiedõntĩ gãlva nulėdõsĩs / ąš sõpratâu / ka_*
kas_nũors atsetėka // 210

Sėkmingo matymo nuoroda gali būti pritaikoma supratimui ir (ar) savarankiškumui patvirtinti, pvz.:

- 54) *ąš pàts vėskũ mafâu* // 287
55) *mõnẽi ẽšvėiz / ka_èsĩ grĩesnõs / ãusis raudũonõu* // 116

Matymo svarbos supratimas lemia nusiskundimus regėjimo sutrikimais (atkreiptinas dėmesys į apibūdinamo veiksmo reikšmės suabsoliutinimą neiginiu ar prieveiksmiu), pvz.:

- 56) *ka_bėški ĩ_tõmsĩ / ąš ẽ_namatâu* // 439
57) *mõn_tõnkẽ àkĩs sõk lãukõ* // 440
58) *tėik pavargãu / kad_er_àkĩs pradíeje raibõlõutẽ* // 332
59) *ka_kíelãu kũli / ẽ_žėžėlpas*²⁷ *ẽš_àkũ ẽšlĩeķẽ* // 502

KTŽ yra daugybė panašaus modelio nuorodų, rodančių, kad kalbantysis akylai saugo asmeninę erdvę ir draudimais ar pastabomis stengiasi per arti neprisi-leisti kito asmens, galinčio (mėginančio) tos erdvės ribas ne vien žvilgsniu, bet ir kitokiais būdais pažeisti, pvz.:

- 60) *tũoks apsẽsmõrglũojõs ẽ_dãbãr lėndĩ mõn ĩ_àkĩs* // 378
61) *naveizĩek ĩ_mõnĩ tẽp àkĩs ikėrtõsĩs* // 23
62) *kũo_tõ grãunĩs ĩ_mõna põsẽ?* 116
63) *naapipõrslũok*²⁸ *mõnẽs* // 327
64) *naapipõtřũok*²⁹ *mõnẽs / pasėtrãuk tũolãu* // 331
65) *naapmėltėnĩek mõnẽs / kũoks èsĩ mėltėns* // 238
66) *nanumuolėnĩek mõnẽs* // 242
67) *nãnutėpk mõnẽs sõ_tuokės bjãurės drabũžės* // 445
68) *naaptĩrlũok mõnẽs sõ_sãva bjãurũoms rõnkũoms* // 445

²⁶ *atplėscioti* – ‘eiti skėščiojantis’ KTŽ 305

²⁷ *žĩžĩpa* – ‘žiežirba’ KTŽ 502

²⁸ *apipurslõti* – ‘aptaškyti seilėmis, apipurkšti’ KTŽ 327

²⁹ *apipũtrioti* – ‘ištepti putra’ KTŽ 331

- 69) *kúo_tò tēp ɔnsəkʷempê / mɔn pòtì sáva dváse?* 201
 70) *nadòkînk çè sáva pláukũ / apìplaukenîesi mɔnì //* 303
 71) *nanutaukenîek mɔna drabùžu sɔ_sáva táuķenũoms rɔnkũoms //* 442

Kito asmens mėginimus priekaištauti ar šmeižti kalbantysis taip pat suvokia kaip grėsmę savo tapatumui, todėl nori išsiaiškinti tokio elgesio priežastis, reikalauja atsiprašyti arba pasišalina, pvz.:

- 72) *kúo_tò mɔnì jîedi kâuras dèinàs?* 95
 73) *kúo_çè knesís pri_mɔnēs vėsa lāika?* 178
 74) *ka_pradijē šauķtē ɔnt_mɔnēs / aš_šũoks / aš_tũoks / aš_anũoks //* 26
 75) *naduovēnũošo vėsa ɔmžɔ / jē naatsēprašìsi //* 79
 76) *ka_vėsuokēs žũodēs mɔnì ĩemę kėrnũotē³⁰ / aš_er_ėšējáu //* 156

Tam tikrose laikinai truncančiose situacijose nykstantį savo panašumą į patį save KTŽ kalbėtojas mėgsta apibūdinti vaizdingais palyginimais, pvz.:

- 77) *pàrédâms nušlapáu kâp žôrķę //* 93
 78) *èsɔ kâp vėštà nušálɔsi / nučòškɔsi //* 66

Dėl ligų įvykę kūno ir savijautos pokyčiai apibūdinami kaip sugražinę į anks-tesnę būseną ar net pakeitę tapatumą, plg.:

- 79) *aš_stabũklíngâ ėšģejáu //* 387
 80) *aš_tũoks kòžis³¹ pasėdaráu pò_ľegã //* 167

Kalbančiajam akivaizdu, kad išvaizdos ir kūno pojūčių pokyčius gali sukelti tokios emocijos kaip išgąstis ar nuostaba, pvz.:

- 81) *báisɔs raudũonis mɔnì tũjáu ėšmuš / ka_ėšsėgòstɔ //* 337
 82) *tēp ėšgòndėna tas_kėpšɔs / ka_ė_dabār báugolĩs tàbēm //* 41
 83) *mɔn_ė_pakáušis pranėža / ka_ėšģerdáu túokę naujĩna //* 259

KTŽ kalbėtojas gana retai tiesiogiai nurodo savo mėgstamus dalykus, nebent tai būtų mėgstamas įrankis, valgis ar oro sąlygos, pvz.:

- 84) *mɔn_ģeráusė sɔ_savòujo kàplò ràuťė ròpòtēs³² //* 145
 85) *mɔn_kleckĩnė³³ ė_bòvɔsi pabũk //* 169
 86) *mɔn_sėłkėľę ė_bòvɔsi pabũk //* 58
 87) *daríkēm ė_víedarũ šĩ_kárta / aš_jáu pasėľgáus³⁴ //* 477
 88) *mɔn_tĩnk túokì viesɔmà / nē sòšali/ nē párkàisti //* 483

³⁰ *kėrnoti*, ~*oja*, ~*ojė* 2. 'keikti, negražiai kalbėti' KTŽ 156

³¹ *kiũžis*, ~*ė* – 'lepus žmogus' KTŽ 167

³² *ropùtė* – 'bulvė' KTŽ 349

³³ *kleckĩnė* (hibr.) – 'tarkuotų bulvių kukulių sriuba' KTŽ 169

³⁴ Atkreiptinas dėmesys į dvigubą refleksyvumo nuorodą – *pasilģaus*.

Kur kas dažniau KTŽ kalbėtojas savo pomėgius ir vertinimus išsako netiesiogiai – eliminavimo būdu paryškindamas tai, kas nepatinka. Neiginio konstrukcijomis visai drąsu išsakyti nostalgiką santykį su tėviške, pvz.,

89) *jòg jègò nàbūt tūos žėmės / gimtėnės / ę_mònės nàbūt // 58,*

ir nurodyti nemėgstamus asmenis, jų savybes ir įpročius, pvz.:

90) *túoki navĩkòsi žmúogàus nabovàu ni_mátēs³⁵ // 253*

91) *nanũofo ni_matĩtę tũokũos ęspruogtãkės / vò_žànĩtėis / ni_ęš_tũola // 129*

92) *namĩlo sò_svetemàs drabùžės darĩtėis // 238*

Nemalonų santykį su apkalbamu objektu dažnai pasistengiama nurodyti vienai ar kitaip pabrėžiamu, hiperbolizuojamu, suabsoliutintu neigiamu veiksmožodžiu, pvz.:

93) *zòikiena mòn nàtĩnk / naapsėvežò³⁶ ànũos vãlgĩtę // 494*

94) *ni_vežĩtę naapsėvežò ànũos vėrta vãlgi // 483*

95) *nãšvarė pataisĩta vãlgi šėrdi apkúlės tavãlgãu // 194*

96) *ãba àš atskėisòus kũošę sò_pėino /ãba čĩstã navãlgĩšò // 21*

97) *vũi kãp àš nãkėntò paveikslavemũos // 288*

98) *baisãusė nãkėntò narnėklũ / vò_tũoki vĩra gavãu // 251*

99) *tũokę jãu aldabėjēs³⁷ ę_nãkėntò // 24*

100) *mòn dẽdlė nàtĩnk kėršas kãulės / nãkėntò ànũ // 157*

Kokios nors trūkstamos ypatybės tikslesniam apibūdinimui taip pat pasitelkiamos neiginio konstrukcijos, pvz.:

101) *àš nãbtòfo mėiga / mėigtò kãp zòikis kãuro mėigò // 494*

102) *tas_mòna vãks tãšę³⁸ vėsa nãkti / àš ni_ãkũ nasòmėrkãu // 442*

KTŽ esama pavyzdžių, kai kalbėtojo nenoras paklusti pašnekovo pageidavimui (greičiausiai išgirdus pasiteiravimą apie ketinimus) parodomas išsvengiant neiginio, pvz.:

103) *tũokėi šãlĩtei àš ęšò tãu i_mĩesta / ęk_tò šėktę // 450*

Pasitaikančias savo vikrumo (nevikrumo), sėkmės (nesėkmės) išprovokuotas momentines situacijas KTŽ kalbėtojas gali apibūdinti išvis išsvengdamas veiksmožodžio, plg.:

104) *àš tẽisãu i_òpi sò_vėšò nėšmenė // 256*

105) *dĩngt mòn_i_gãlva nėtę sò_ãnãs / ę_ļėkãu gĩvã // 77*

³⁵ Bet panašios konstrukcijos sakiniu (jei apkalbamas objektas neturi neigiamo epitetu) gali būti pasakomas ir pagyrimas, pavyzdžiui: *tũoki mėrkala nabovãu ni_kaštavũojes* KTŽ 239.

³⁶ *apsivežė ti* – ‘pakešti’ KTŽ 483

³⁷ *aldabijã* – ‘kas triukšmauja’ KTŽ 24

³⁸ *tašyti, tãšo, tãšė* intr. – ‘labai kosėti’ KTŽ 442

KTŽ galima rasti diskurso atkarpu, kuriose užfiksuotas kalbančiojo susirūpinimas sau nepavaldžiomis ateities situacijomis. Tokio susirūpinimo raiška yra įpareigojimų perdavimas (pageidaujama rezultatą susiejant su pažado davimu adresatui ar bandymu tokį pažadą iš adresato gauti) arba nurodymas, pvz.:

- 106) *atidõušõ jũms gĩvẽnema*³⁹ / *võ_mõnì tõrĩesõt nukáršĩntẽ* // 147
 107) *jẽ trũopĩtõmẽs*⁴⁰ *mõn numẽrtẽ* / *a_parvẽši i_*krẽtĩnga paláidũotẽ* // 457
 108) *ka_mõnes nabũs* / *mõna mamunẽlẽ tõrĩesi õžveizĩetẽ*⁴¹ // 479

Kalbėtojuai akivaizdu, kad ginčai ir konfliktinės situacijos susijusios su nema-lonia savijauta ir savigrauža, pvz.:

- 109) *või* / *tũoks anũos drũožẽms tẽisẽ vẽskũ ì_akìs* / *mõn nàtĩnk* // 81
 110) *tõ gailĩesĩs* / *pàskõu kãuxsi kãp šõu* / *jẽ mõnes naklausĩsi* // 152
 111) *tẽp_ãš atšãurẽ anãm atsaķãu* / *ka_pàskõu gailĩejãus* // 33

Esama pavyzdžių, kai konfliktinėse situacijose pasistengiama su kitokią nuostatą turinčiu asmeniu kalbėti labai trumpai ir aiškiai, pvz.:

- 112) – *ãš nãtẽkõ i_*dẽiva tĩeva* //
 – *tõ nãtẽki* / *võ_ãš tẽkõ* // 447

Žinoma, taip būna ne visada. KTŽ užfiksuotas veiksmy atlikimo galimybių išskaičiavimas kiekybiniais dauginamaisiais skaičiaus reikšmės prievaisiais⁴² iki trijų (vietoj įprastinio dviejų variantų nurodymo⁴³) leidžia matyti KTŽ kalbėtoją turint užsispyrimo įvairiose situacijose, pavyzdžiui, ne vien siekiant pamiršti rūpesčius ir užmigti, bet ir bandant įgyvendinti rimtesnius sumanymus, pvz.:

- 113) *verfãus ẽ_vẽinẽp* / *er_õntrẽp* / *ẽ_trètẽp*⁴⁴ / *vẽs tas_pãts* // 454
 114) *jẽ_vẽinẽp nãẽšẽs* / *õntrẽp darišõ* / *võ_jẽ_nẽ* / *trètẽp darišõ* // 454

3.1.2. Tiesioginiai nurodymai adresatui

KTŽ iliustracijos rodo, kad dažniausiai tiesioginio adresato tapatybė kalbėtojuai yra puikiai žinoma, aiški ir įprasta. Kalbančiojo dėmesio centre dažniausiai atsiduria artimas žmogus, su kuriuo kartu praleidžiamas nemenkas gyvenimo laikotarpis, todėl juos sieja tam tikri įsipareigojimai, nulemti ne vien noro bendrauti, bet ir tam tikro socialinio vaidmens (motinos, tėvo, sutuoktinio ir pan.).

³⁹ *gyvėnimas* – ‘sodyba, žemė, ūkis’ KTŽ 109

⁴⁰ *trõpyti, ~ija, ~ijẽ* (sl.) – ‘taikyti, pataikyti’ KTŽ 456

⁴¹ *užveizėti* – ‘prižiūrėti’ KTŽ 479

⁴² Plg. Ulvydas 1971: 435.

⁴³ Plg. panašios situacijos apibūdinimą: *ẽ_vẽinẽp metõus* / *ẽ_kètẽp metõus* / *nĩķãp nãõžmingõ* // KTŽ 257; 484. Čia *mestis* – ‘verstis’, žr. KTŽ 257.

⁴⁴ *treteip* – ‘trečiaip’ KTŽ 454

Su atsakomybe asmeniui susiję ir jam keliami reikalavimai. Ne kartą išpažįstamas suvokimas, kad žmogaus esmės nepakeisi (plg. tokią nuomonę iliustruojančius 264–269 pavyzdžius), bet tikras kasdienybės situacijas iliustruojantys KTŽ kalbėtojų teiginiai akivaizdžiai lemiami būtinybės patarti adresatui ar jį išmokyti nurodant, paliepiant ar pagiriant. Dauguma KTŽ iliustracijų užfiksuotas kalbėjimosi su pašnekovu būdas atskleidžia, kad tiesioginis adresatas yra kalbančiam itin artimas asmuo (vaikas, sutuoktinis, motina, tėvas, brolis, sesuo ar pan.), kuriuo jis rūpinasi ir už kurį jaučiasi atsakingas. Todėl pastebimas kiekvienas įprastumo neatitinkantis poelgis ir apie tai vienaip ar kitaip jam pasakoma, kartais atvirai išsakant ir savąsias emocijas, pvz.:

- 115) *ėk tō nōmēi / jōg sošalā / tāva e_lūpas jau_pamíelenávošes // 233*
- 116) *apibíek kélis síkūs i_rinki⁴⁵ trúobūos e_sošēl̥si // 344*
- 117) *kōr_tō bráizīsīs nákti / palāuk / ešāuš / e_parēsi // 50*
- 118) *à tō stēprōusi vėsa dēina pri_šēina krúovėma? 390*
- 119) *díel_kūo tō èsi túokì paplūroši⁴⁶ / a_nàsērgi? 309*
- 120) *pàskōu / ka_nutíksēm / rási e_r_ožmėgsi // 448*
- 121) *apsėvėlk šēltōjē blūska e_nasošālsi // 48*
- 122) *kām tō bovā / ka_mōnēi tēp dēdlē šērdēs gíelē? 142*
- 123) *ėš_šerdēis gēlōmūos nūofo tâu tik_gėra // 107*

Bendroje erdvėje būnančių asmenų rūpinimasis vienas kitu atsispindi ir kalboje. Didžiausia atsakomybė už namų ūkio reikalus ir bendrą sėkmę tenka namų šeimininkams, todėl jų lūpomis dažniausiai išsakomi vaikams skirti reikalavimai ir (ar) pamokymai, kaip dera elgtis. Draudimai, pastabos ir nurodymai dažniausiai yra susiję su elgesio namuose ar svetimose aplinkoje, o ypač viešoje vietoje, normomis, pvz.:

- 124) *pri_vālgì nažaimūokis⁴⁷ / pagīnšo navālgōši // 496*
- 125) *nakāuluokētīs pri_vālgì! 159*
- 126) *kuo_žārgstuoētīs / a_ni_gíedas natōrēt // nažargstīkis pri_vēsū // 497*
- 127) *vākā / búkēt nōmēi / navālkūokētīs pō_ķeimūs // 160*
- 128) *vākā / tiktā naáimatuokētīs⁴⁸ bažnīcūo / tēn rēks grāžē ēlgtētīs / mēlstētīs // 22*

KTŽ kalbėtojo rūpinimasis tiesioginio adresato tobulėjimu išryškėja iš ypač dažnų pastabų dėl nepakankamai estetiškos, bet be didelių pastangų pataisomos išvaizdos, dėl artikuliacijos ir kalbėjimo turinio. Ir, žinoma, dėl netinkamai

---

⁴⁵ *j rinkj* – ‘ratu, aplinkui’ KTŽ 344

⁴⁶ *papliūrti*, ~*sta*, ~*o* – ‘pasidaryti aplėpusiam, suvargusiam’ KTŽ 309

⁴⁷ *žaimóties*, ~*ojas*, ~*ojės* refl. – ‘išdykauti, išsidarineti, šaipytis, vaipytis’ KTŽ 496

⁴⁸ *áimatoties*, ~*ojas*, ~*ojės* refl. – ‘aimatas daryti, išdykauti’ KTŽ 22

pasirinkto duotų užduočių atlikimo būdo ir tempo. Pastarojo pobūdžio priekaištavimų modeliai gana įvairūs (nurodymas su palyginimu, liepiamosios nuosakos konstrukcijos, klausimai, pabrėžtinai asmeninės nuomonės intarpas) ir galintys reikšti ne vien kalbančiojo abejones dėl darbų atlikimo būdo tinkamumo, bet ir susirūpinimą dėl adresato fizinės ir dvasinės sveikatos, pvz.:

129) *rēk dāilē dērbtę / na_kāp_tò ka_priētì / makalāi makalāi / ę_vėskas // 224*

130) *dērbk nà_diel_akū / vò_kāp_sāu // 72*

131) *našėkalōuk / apsemėslīk pėrmò / ę_tik_tōukārt dērbk // 412*

132) *ožsėjemi sò_tuokės nīekniekēs // 254*

133) *kúo_tò railėnėji / a_dārba_nátori? 333*

134) *natrasūok⁴⁹ vėsa dēina / ĩmkis kū_nūors rīmta // 452*

135) *natopėnōuk⁵⁰ / ĩmkis kāp rēkēt dārba // 459*

136) *mōn ęšvėiz / ka_tò_napāslėnki_ėtę // 478*

137) *kúo_tò mōrksā⁵¹ vėsa rīta? 245*

138) *našielūokis tēp / vò_tūjāu_ę_ęšsėžūosi⁵² // 408*

Pastabos dėl išvaizdos dažniausiai pasakomos liepiamąja nuosaka, plg. etaloniui pastabos apie būtinybę susitvarkyti modeliu tapusią frazę:

139) **jūonā *jūonā / veiziēk / kūokėi_táva_šūonā // 478*

Taip pabrėžiama pašnekovo atsakomybė dėl tinkamos laikysenos, šukuosenos, aprangos, švarumo ir, žinoma, tikimasi greitos ir tinkamos reakcijos į paliėpimą, pvz.:

140) *nabūk tēp sōsėkūprėnēs / ęšsėtėisk // 197*

141) *nabūk sōsėkumpėnēs / nasōsėtrāuk_i_kōpra / ęšsėtėisk // 195*

142) *sōsėšōkōuk / táva_gālvā_kāp_kėdėlę⁵³ // 153*

143) *táva_ę_nūosēs_smetūonėna_palėka / nusėčistīk // 377*

Iš nepakankamo pastabumo, nulemiančio asmens netvarkingą išvaizdą, kartais linksmai pasišaipoma, pvz.:

144) *dōuk_ben_kātėnōu_zūbus_nulaižīte / vėsė_rėibalėnis // 342*

Matant, kad pašnekovui gali prireikti daugiau pastangų susitvarkyti (ar naujam įpročiui išsiugdyti), pasitelkiami palyginimai (nes šmaikšti pastaba įsimintinesnė), pvz.:

145) *tò_nusėtėpė_sò_tūoms_pėišūoms / kāp_vėls_ęšvėizi // 478*

⁴⁹ *trasióti, ~iója, ~iójė* – ‘bėgioti, dūkti, dykinėti’ KTŽ 452

⁵⁰ *tupiniúoti, ~iúoja, ~iávo* – ‘delsti, nepradėti kaip reikiant dirbti, lūkuriuoti’ KTŽ 459

⁵¹ *murksóti, murkso, ~ójė* – ‘būti paniurusiam, tūnoti, tylėti’ KTŽ 245

⁵² Čia *išsižioti* – ‘pavargti’, plg. KTŽ 408.

⁵³ *kėdėlė* – ‘kas nors susivėlę, velekklis’ KTŽ 153

146) *a_sò_òbago meiguojê / ka_têp sòsèràbùojê drabùžê?* 332

147) *tò_plèmpì tū_òndeni kãp kãrvè* // 304

Pageidaujamo pokyčio siekiama klausimu (dažnai retoriniu), kuriuo atkreipiamas dėmesys arba siekiama pristabdyti pašnekovo ankstesnio sumanymo įgyvendinimą, kol nebus sureaguota į pastabą, pvz.:

148) *kù_jūs tèn dèrbùot / ka_vèsòs àlèns èsì* // 24

149) *tò vèsòs apsèpoukèniejê / kùoks èšvèizi* // 326

150) *kùoks tò èšvèizi / vèsòs nusèplunksnèniejê* // 311

151) *èsì vèsòs pòukèns / kòr_tò èsì!* 326

Kartais liepiamąja nuosaka formuluojamas prašymas atkreipti dėmesį į kito asmens išvaizdą. Tokio modelio pasakymais gali būti siekiama pašnekovo dėmesį sutelkti į apkalbamą asmenį kaip netinkamą partnerystei arba neigiamu to kito, pokalbyje nedalyvaujančio, asmens apibūdinimu atkreipti adresato dėmesį į jo paties išvaizdą, plg.:

152) *àlì tò paveiziek / kãp òns èšvèiz / vèsòs apselèdès / plòskùots / smòrglis vèsùmèt èštìšes* // 478

Dėl tinkančios tomis aplinkybėmis ar asmeniui derančios aprangos pasirinkimo ar parinkimo pagiriama, dėl netinkamos – pareiškiami pastaba, pvz.:

153) *tâu pritink tas_kepalòšis* // 447

154) *apsèplūrenà sò_tùokè sòtìsòsa šlèbè / kùokì tàtã èšvèizi?* 308

Panašiai gali būti pareiškiami kritinio pobūdžio pastaba dėl netinkamai atliekamo socialinio vaidmens, pavyzdžiui, apeliuojama į motinos atsakomybę dėl vaikų aprangos estetiškumo, pvz.:

155) *tò_apšlūmpeni⁵⁴ tas_sáva mèrgàs tēp nàgražè* // 420

Daugybė panašaus modelio diskurso atkarpų KTŽ rodo, kad kalbantysis aky-lai saugo gyvenamąją erdvę⁵⁵. Įprastos tvarkos nesilaikantis adresatas sulaukia įvairiai dėmesį atkreipiančių (pavyzdžiui, pateikiant klausimą ar nurodant ypa-tybės apimties laipsnį) pastabų ir draudimų, plg.:

156) *a_namatê / jòg_èdãms èšglèžuojê tū_vèštšùdi* // 110

157) *tò èsì vèsòs nusèpòrvèniejès* // 327

158) *èsì vèsòs nusètaukeniejes* // 442

159) *èsì vèsòs ònglèns / èk nusečistik* // 25

160) *nusepòrtink / èsì vèsòs smèltèns* // 377

161) *pèrmò nusepòrtink ož_òngà / èsì vèsòs snèigèns* // 379

162) *nè / tuoks_snèigèns i_trùoba nèk* // 379

163) *nakabink pò_pèlna šaukšta / jòg vãrveni kùošè ont_stála* // 137

⁵⁴ *apšliumpinti, ~ina, ~ino* – ‘negražiai, netvarkingai aprengti’ KTŽ 420

⁵⁵ Apie NAMŲ koncepto analizėje išryškėjantį lietuviui būdingą šviesių, jaukių, gražių šiltų, tvar-kingų namų suvokimą ir būtiną pastangų, atsidavimo ir darbo poreikį žr. Rutkovska 2017: 87tt.

Žodinės tradicijos turėtojams susikalbėjimas yra svarbiausias susižinojimo būdas, todėl KTŽ kalbantysis nenutyli savo nepasitenkinimo dėl neaiškios ar netinkamos pašnekovo artikuliacijos, perdėto judrumo, triukšmo ar netgi nesikalbėjimo, pvz.:

- 164) *kúo_tò pòrslúojìs*⁵⁶ / *ka_pàsakùoji?* 327
 165) *kúo_tò nâuzgi* / *roķòukis kâp žmúogòs* // 256
 166) *tò èsì naramĩbu naramĩbẽ* / *jòdì / kòšì / kròtì* // 251
 167) *natràškĩnk tũ_pũopiẽru* / *ẽš_prũota ẽšvarĩsi* // 452
 168) *a_nėbelis èsì* / *ka_naròkòujìs ẽ_nĩeka mòn nasakâ* // 253

KTŽ kalbančiajam nemalonus tuščias ir beprasmiškas ar netinkamas adresato kalbėjimas, pvz.:

- 169) *kúo_tò_čẽ úomâuji*⁵⁷ *túòkus nìekùs!* 265
 170) *tò_žėbėlũoji* *túòkus nìekùs* / *papàsakùok kũ_nũors rĩmta* // 497
 171) *natarškĩek nĩeku* // 441
 172) *a_táva smagėnė pasėka* / *ka_tėp sakâ* // 375

Su kalbėjimo turiniu galima sieti ir skirtingas asmens vertinimo galimybes rodančius kreipinius (ir malonius, ir tapatybės esmei grėsmę keliančius) ir (ar) panašumo į ką nors nuoroda pagrįstus asmens apibūdinimus, plg.:

- 173) *pùputėli*⁵⁸ / *kâp tò bågĩveni?* 326
 174) *ė_tò / žálĩ* / *kâp bågĩveni?* 496
 175) *ė_tò / proncũzeli*⁵⁹ / *kũ_tò čẽ padarĩsi!* 316
 176) *ėk_tò / viejėgâudi vėns à viejėgâudi* / *kũ_čẽ gâudâ viejus* // 479
 177) *ė_tò / mėglâu* / *kâm tò tĩnkì!* 237
 178) *ė_tò / plõrza*⁶⁰ *à plõrza* / *kũ_tò žėnâ!* 309
 179) *ė_tò / miemi à miemi* / *kâp_tò eti?* 233

Pramanytus kreipinius apie save ar artimuosius, apkalbas kalbėtojas vertina kaip netinkamus; pastarosios suvokiamos kaip grėsmingos, bet galinčios apsaugoti adresatą nuo netinkamo elgesio, pvz.:

- 180) *oż_pràvardevėmũos* / *vàkã/ gâusėt nu_tĩeva* // 317
 181) *nàkėšk sáva leįžòvi kòr nàrėk* / *bũs gėrâusė* // 339
 182) *kúo_tò plõrški* / *jė nažėnâ / gėrâu nĩeka nasakĩk* // 309
 183) *apsėlėdĩnsi leįžòvė* / *jė tėp darĩsi* // 209

⁵⁶ *purslòti, ~ója, ~ójė* – ‘taškyti seilėmis’ KTŽ 327

⁵⁷ *ómauti, ~auja, ~avo* – ‘nesąmones kalbėti, rékauti’ KTŽ 265

⁵⁸ *puputėlis* – ‘mažutėlis’ KTŽ 326

⁵⁹ *prancũzėlis* – ‘kažkoks neaiškus, ne toks kaip visi kiti’ KTŽ 316

⁶⁰ *pliurza* – 2. ‘kas nevykęs, netikęs (ppr. apie moterį)’ KTŽ 309

Konkrečiau, tapatybę nurodančio asmenvardžio paminėjimas garbingumo sampratai nepalankiose situacijose atrodo gąsdinantis, todėl pašnekovas gali būti guodžiamas, pvz.:

184) *nabejũok / tẽn_táva pàvardĩes namėnavũoje // 238*

Nepagrįstą pašnekovo puikavimąsi kalbėtojas gali įvardyti kaip nepelnytą, pvz.:

185) *ba_rėkala dėdėujĩs / túokũm asábu pėlns sviets // 31*

186) *ėk_tò / bėpruotáli / veizėik káp_tò gĩveni // 43*

Pačiam pareiškiamus priekaištus kalbantysis laiko įkyriais ir pageidauja nekonfliktiško diskurso arba stengiasi pašnekovą nutildyti, o nepalankius linkėjimus ironiškai adresuoja nepajėgiam jų išpildyti adresatui, pvz.:

187) *nustũok tò katĩetė / tàs_táva katĩejėms mōn lig_kāula ikĩriėjė // 151*

188) *naeĩškũokis prĩkabu / røkũokis káp_žmuogòs // 319*

189) *kāulĩnk⁶¹ nakāulėnės / ànà vėstėik nĩeka navėiz // 158*

190) *najũokis eš_mōnės / eš_távės kėtė jũuksės // 135*

191) *døk dėivė eš_táva bōrnà i_kāulės āusi // 127*

Kita vertus, supratęs pašnekovo teismą, KTŽ kalbėtojas gali tai pripažinti net jei su juo nelabai sutaria, žinoma, nepamiršdamas to nesutarimo pabrėžti, pvz.:

192) *kad_e_mōna nėprietėlis / vėstėik teisĩngà pasákė // 254*

Kai kalbančiajam nepavyksta su adresatu (ar jų grupe) susitarti, situacija paliekama likimo valiai, plg.:

193) *jũs pasėkārket / káp_nũorėt / tėp_e_darĩkėt // 148*

3.1.3. Kalbantysis apie trečiąjį asmenį

Kalbantis su pašnekovu apie trečią asmenį, išryškėja apibrėžtumo nuorodų vartojimo būtinybė. Sėkmingam asmens tapatybės nustatymui žemaičiams paprastai pakanka vardo ar pavardės, pvz.:

194) **jũonis nudėrb nucàckėjė tō_lázda / e_pōikė ešvėiz // 59*

195) **pėlikis bũt_ėjės / jė bũt_pavadėnė // 58*

196) **stōnkōu prĩtĩnk_õustà // 447*

197) **martinkĩenė atėjė_pøkās apkėbosi // 326*

198) **žũobakienė dėdlė_tĩnk_lėižõvi plàkte⁶² // 302*

Retkarčiais tam, kad nekiltų abejonių dėl apkalbamo asmens apibrėžtumo, prie asmenvardžio gali būti pridėdamas žymimojo artikelio funkciją atliekantis įvardis *tas, ta*, pvz.:

⁶¹ *kiaũlinti, ~ina, ~ino* – ‘koneveikti, vadinti kiaule’ KTŽ 158

⁶² *liežuvj plàkti* – ‘apkalbinėti, liežuvauti’ KTŽ 302

- 199) *ta_*kũotrę nikõr nadêrb / võ_tik_vãlũuojęs // 507*
 200) *tas_*žaušëlis par_sáva slinkàvëma nĩeka ę_natõr // 374*
 201) *velnãtis⁶³ / nã_vãks / tas_jũsa *jũonis // 480*

Su pašnekovu išsiaiškinius aptariamo ar apkalbamo asmens tapatybę, tolesniame diskurse paprastai pasitelkiami trečiojo asmens įvardžiai *ons, ana, anëi, anuos*. Jie dažniausiai ir vartojami kaip asmenvardžio substitutai aptariant su etinėmis nuostatomis susijusius (mandagaus bendravimo, padorumo raiškos ir pan.) pažįstamų asmenų elgesio modelius, pvz.:

- 202) *ka_sõsetĩnkãm / õns vësumèt pasësvëikindãms pakilĩe kepõrę // 161*
 203) *kad_kùmèt õns priëtõ pri_mõnës ę_gëra žũodi pasakĩtõ / fũi nê /nikumèt // 195*
 204) *õns vësumèt palãbën ëdãms prõ_šãli / napramũžën // 247*
 205) *ànã tẽkrã tũopškë⁶⁴ / vësumèt prašmũžën pro_šãli ni_lãbas napasãkõsi // 450*
 206) *pramũžëna ànã prõ_šãli kãp kãulę // 247*
 207) *tẽkrõs šãudadũšis⁶⁵ / nẽ õns vũogtę bẽję / nẽ i_bažnĩnçę ët // 410*

KTŽ kalbėtojui svarbu aptarti apkalbamų asmenų tvarkingumo lygį, kiek dėmesio skiriama išvaizdai ar savitarpio santykiams su tais, už kuriuos aptariamasis asmuo yra atsakingas ir kuriais privalėtų rūpintis, pvz.:

- 208) *võ_apsëlédëms ànũ ĩ baišãsis // 29*
 209) *tën pri_ànũ ĩr gĩvã nãtvãrka / vëskas miëtľũuojęs vëšãs pãšãlës // 253*
 210) *kũoks õns ĩr apsežëldënës apsebõvës / kãp bazĩľõs // 41*
 211) *natĩnkõntis ànëi pri_dãrba // 447*
 212) *õns ĩ tẽkrõs tẽlezis / nikuokëm rĩmtãm dãrbõu nãtĩnk // 444*
 213) *dëdlë naõžveizĩeję ànã sáva žmũogãus⁶⁶ // 479*
 214) *ànã gërã õžvëiz sáva vãkũs // 479*
 215) *ànëi tũ_sáva vãka àpgërb / aptõmpa ęšlësdãmis i_muokĩkla // 439*
 216) *kãp gĩvën tęp / bĩ tĩk anõdõ sõrokõu⁶⁷ // 27*

KTŽ gausu pavyzdžių, rodančių, kad kalbant apie tolimesnius pažįstamus arba apie visai nepažįstamus asmenis paprastai pasitelkiamos apibendrintos asmens nuorodos (*žmogus, moteris, merga, vaikas* ir pan.). KTŽ diskurso atkarpoje jas dažnai lydi apibrėžtumo artikelio vaidmenį atliekantis parodomasis įvardis

⁶³ *velnãtis* – ‘išdykëlis’ (apie vaikã) KTŽ 480

⁶⁴ *tõpškë* – ‘nevaleika, nevykusi, žioplã (moteris)’ KTŽ 450

⁶⁵ *šãudadũšis, ~ë* – ‘silpnãdvasis, tuščias žmogus’ KTŽ 410

⁶⁶ Čia *žmogũs* – ‘vyras’, plg. KTŽ 503.

⁶⁷ *surokũoti* – ‘sutarti, sugyventi’ KTŽ 348

(*tas, ta*) ar kokybinis demonstratyvas⁶⁸ (*tuoks, tuoki*). Mažiau pažįstami asmenys KTŽ kalbėjojo dėmesio centre dažniausiai atsiduria dėl išvaizdos, elgesio ar kilmės išskirtinumo, pvz.:

- 217) *kūokęs ėlgas blakstienas tuo_žmúogãus // 46*
218) *tuo_žmúogãus tēp bjãurê trãškanũojēs ákis // 452*
219) *tuo_žmúogãus tēik tīer / nũ_žũodmēnis žũodmēnis // 501*
220) *tuos_mėrgũos ákis kãp vėštĩsũdē // 489*
221) *tã_mėrgã tuoki plõmpa / tēik parėtos / tēik pastãtõs // 302*
222) *par_pãtę pũga bõva ožbĩegēs tũoks kailēnõuõõs⁶⁹ pasėšėldĩtē // 138*
223) *tã mėrgã apšėkãrsta vėsuokēs kãspenãs ę_tēp ēt i_mĩesta // 147*
224) *ta_mũotrėška ėlga lėižõvi tõt⁷⁰ // 214*
225) *tãs žmũogõs ĩ maišĩtkrãujis / tĩevs ęš_vėinã vėitã / võ_mũotina ęš_kãž-kũoki kėta sviėtã gãla // 224*

KTŽ kalbėtojui svarbus aptariamo asmens pasitikėjimas savimi ir mokėjimas apsiginti: aukštas pasitikėjimo lygis siejamas su kitų asmenų nepajėgumu apkalbama asmenį paveikti, o žemas apibūdinamas kaip formuojantis agresyvų daugumos elgesį su neapsiginančiu asmeniu; kalbėjojo užuojauta skriaudžiamam asmeniui parodoma jo apibūdinimu (pavyzdžiui, *nabagė, žmogielis*⁷¹), pvz.:

- 226) *prĩ tã mėrgã ànėĩ nãprisėknēs⁷² // 178*
227) *tũ_žmũogõ vėšė nuknėtũ⁷³ / õns namũok atsėgĩnũotę // 178*
228) *õns nãbags kēnt nũ_vesũ 248*
229) *tõ_nabãgę vėšė údėĩ⁷⁴ kãp sõsėrõkãvę // 463*
230) *tũ_žmũogėli pãtĩ pjũklėĩ ę pjũklėĩ kãuras dėinãs // 301*

Pasitikėjimą gniuždančius priekaištus KTŽ kalbėtojas vertina kaip sunkią naštà (plg. ‘užsisėdimã ant vaiko’), pabrėžia kai kurių asmenų agresyvų ar nuolankų būdã ir stebisi tais asmenimis, kurie sugeba konfliktinėse situacijose išvengtĩ priekaištavimo, pvz.:

- 231) *bãisõs ànũõ õntsėšėdėms⁷⁵ õn_tuo_vãka // 27*
232) *õns vãksėĩ kũõžna vėina / ka_tik_tas_lėdas // 472*

---

⁶⁸ Plg. Rosinas 1996: 85.

⁶⁹ *kailinuõõcius* – ‘kailiniuotis, kas su kailiniais’ KTŽ 138

⁷⁰ *ĩlgã liežũvĩ turėtĩ* – ‘mėgti liežuvausti’ KTŽ 214

⁷¹ Plg. *žmogėlis* – ‘vargšas žmogus’ KTŽ 503.

⁷² *prisiknĩstĩ* – ‘prikibtĩ’ (KTŽ 178), ‘prisikabintĩ’

⁷³ *nuknĩtotĩ, ~oja, ~ojė* – ‘įveikti, nugalėtĩ’ KTŽ 178

⁷⁴ *ũdytĩ, ~ija, ~ijo* – ‘persekioti, bartĩ, uiti’ KTŽ 463

⁷⁵ *antsėšėdimas* – ‘ujimas, užsisėdimas’ KTŽ 27

233) *òns nìkumèt mòn nīer ožmetėnīejės⁷⁶ / ka_ė_pėktòujojò bøvùom / vėstėik //*
236

KTŽ kalbėtojo užuojautos lauke atsiduria vieniši, pasiligoję, nukentėję nuo gaisro, nesugebantys savęs tinkamai prižiūrėti asmenys, pvz.:

234) *bīdà / tuokė legúotà muotrėškà vėinà //* 215

235) *ta_vārgšė muotrėškėlė pádege bėšònti //* 267

236) **kuotrėlė ėt vėsumèt apseplūrenòsi //* 308

Kartais KTŽ kalbantysis akivaizdų asmens neprisižiūrėjimą ir neatidumą sau pateisina dėl iš tam tikrų aptariamo asmens elgesio detalių matomo valios ir užsispyrimo derinio, pvz.:

237) *bàtā soplīšė / šnūrėlė atserėšė / vò òns šlòmštėn⁷⁷ / ė_vėskas //* 416

KTŽ kalbėtojo dėmesio centre atsidūrus vaikams, dažniausiai dėmesys sutelkiamas į išvaizdą, elgesį, gebėjimus, o paminėjus pastaruosius – ir ateities galimybes, pvz.:

238) *tàs_anū vāks dāilòs kāp ànuolėlis //* 25

239) *ànūo vāks tūoks mázòs kāp kòlkėlė //* 25

240) *tas_anū_vāks tūoks tėžlis / navīkės //* 446

241) *šetā_tūo vāka smòrglis vėsumèt ėštīsės //* 415

242) *tas_vāks tūoks ėštėžės //* 450

243) *tas_vāks nīmāž nabėjė svètėmū žmúonū //* 257

244) *nīeka ėš_tūo *vėncùli vāka nabūs / ėš_pāt mázā ĩ tūoks pūstagālvīs //*
329

245) *sòpratlīvs vāks / ėš_anūo ėšāugs pruotīngs žmúogòs //* 400

3.1.4. Kalbantysis renkasi neapibrėžtumą (individualios *tu* reikšmės neutralizacija, elgesio maksimos ir apibendrinimai)

Siekdamas universaliau apibūdinti savo patirties modelius, KTŽ kalbantysis gali pasirinkti antrąjį asmenį įvardijantį *tu* kaip apibendrinamąjį įvardį. Tokiu atveju *tu*, kuris įprastame kontekste linkęs nurodyti išskirtinumu pasižymintį kitą asmenį, perima daiktavardžio *žmogus* reikšmę ir tampa bendrumo priedangą teikiančiu žodžiu⁷⁸. Neapibrėžtos referencijos *tu* vartojamas sakiniuose, kuriems sudaryti pasitelkiamos universalios (daugeliui indoeuropiečių kalbų

⁷⁶ *užmetinėti* (sl.) – ‘priekaištauti’ KTŽ 236

⁷⁷ *šlámštinti*, ~*ina*, ~*ino* – ‘negrakščiai eiti’ KTŽ 416

⁷⁸ Apie neapibrėžtos reikšmės referenciją žr. Haspelmath 2000: 11. Lietuvių kalbotyroje tai apibūdinama kaip *tu* vartojimas apibendrinta reikšme (plg. Valeckienė 1965: 668), kaip individualios *tu* reikšmės neutralizavimas (plg. Rosinas 1996: 26) ar gramatinės metaforos atvejis (plg. Judžentis 2012: 114).

būdingos) taisyklės, susijusios su apibendrinamąjį pobūdį perteikiančia kiek specifine laiko santykių raiška: asmeninis įvardis neapibrėžtą reikšmę įgyja nu-pasakojant *irrealis* kategorijai⁷⁹ priskiriamas situacijas, kurioms apibūdinti pasi-renkamas negatyvus poliariškumas ir (ar) laisva parinktis⁸⁰, pvz.:

- 246) *nadērbsi / nīeka natōrīesi // 459*
- 247) *jē nūori / ka_kas_ōžāugtō / rēk nāga prikēštē // 136*
- 248) *ka_sāvės navēizi / ēr_apšlōrsti žmūogōs / apselēdi // 421*
- 249) *ali_kāp tas_cīrulis⁸¹ pōikē gēid / klausīkis ē_nuoriēk // 62*

Universaliam patirties modeliui apibūdinti ir elgesio maksimoms perteikti kalbėtojas dažnai renkasi beasmenes konstrukcijas, pvz.:

- 250) *rēk gērbtē ē_mīlietē sāva tīevus // 446*
- 251) *bīdūo rēk žmūogō gēlbīetē // 339*
- 252) *rēk pabīegtētis / jē kōr mūšas / ē_vēsкас // 42*
- 253) *nārēk gōdīntē⁸² vākū nu_māža pārsevalgītē // 119*
- 254) *napadūorō senūoms mūotrēškūoms tāuzītē vīėjus // 443*

Patirties situacijos KTŽ dažnai apibendrinamos sakiniais, kurių subjektas įvardijamas daiktavardžiu *žmogus* arba situacinį vaidmenį nurodančiu jo daikta-vardiniu (pvz., *vaikiukai*, *mergaitės*), būdvardiniu (pvz., *baguotam*) ar įvardiniu substitutu (pvz., *kas*, *kitieji*, *kurie*), pvz.:

- 255) *prāsts žmūogōs / kàtrās pasēžičūo⁸³ ē_nabrūpenas atdōutē // 499*
- 256) *pàdarbōs žmūogōs vēšōr dārba rōnd // 267*
- 257) *sōseviēlošes mērgas namūok vēsū tōncū // 440*
- 258) *baguotām vēlš ēr_i_kūošē šēk / vō biednām ni_i_pōtra // 44*
- 259) *vaikōkām vēsumēt dēdlē tīnk kū_nūors kālētē // 141*
- 260) *mergātīems dēdlē tīnk glōusnōutētis / ānuos kāp katītē glōusnōujēs // 111*
- 261) *sō_tūokō smērdalō kās gāl būtē kōpētūo // 378*
- 262) *kētēi apsežānējē dēdlē gērā sōrōkōu // 165*
- 263) *kōrēi nāsōtīnk / ēr_ēš_šalēi vēizōnt bāisē īr // 448*

Neapibrėžtumo konstrukcijos pasirenkamos ir siekiant pasiguosti dėl žmo-gaus esmės nekintamumo, plg.:

- 264) *kōu vēlks gēmē / tōu ē_kārš // 147*
- 265) *jē kās īr nusōsēs / ōns tūoks ē_lēks // 401*

⁷⁹ Apie *irrealis* reikšmės sąsają su faktyvių implikacijų arba presupozicijų vengimu žr. Holvoet, Pa-jėdienė 2004: 90.

⁸⁰ Plg. Haspelmath 2000: 52, 64.

⁸¹ *cīrulis* – ‘vieversys’ KTŽ 62

⁸² *gūdinti*, ~ina, ~ino – ‘pratinti’ KTŽ 119

⁸³ *pasīžyčiōti* – ‘pasiskolinti’, plg. KTŽ 499

266) *koprûota tiktã grabs baęštaisís // 197*

267) *apskrëtiëli / kãp e_koprûota / tiktã kãps baęštaisís // 29*

268) *ęsmúokîsi tð kãrvę i_mëdi lëptę / nikumèt // 257*

269) *bûoba na_rõnkûovę / naęšvërsi / kúoki ànà ãr / túoki e_bûs / napãrdëbsi // 481*

Aptartos KTŽ kalbëtojo lingvistinės strategijos, pagrįstos atviru pasipasakojimu (atskleidžiančiu kalbëtojo *aš*), tiesioginiais apibūdinimais, skirtais nusakyti bet kuriam asmeniui ir *aš* (o esant kartu su kažkuo taip pat ir *mes*), *to* (ir iš kelių adresatų susidedantį *jūs*), *ons*, *ana*, *anëi*, *anuos*, nurodymais tiesioginiam adresatui (*to*, *jūs*, *mes*) ar universaliomis elgesio taisyklėmis ir modeliais (vengiant individualios asmens nuorodos), pokalbiuose persipina viena su kita. Čia jos išskirtos, kad būtų galima iš didžiulio įvairaus pobūdžio diskurso atkarpų kiekio sulipdyti tam tikrus ryškesnius KTŽ kalbëtojo bruožus, tiksliau, galimų bruožų amplitudę. Kad žemaitiško individo paveikslas darytųsi dar ryškesnis, visas nurodytas KTŽ kalbëtojo strategijas sutelkus (arba nebekreipiant dėmesio į jų savitumą) bus vertinami KTŽ užfiksuoti įdomesni pastebėjimai apie individo egzistenciją kaip buvimą tam tikru laiku tam tikroje erdvėje.

3.2. Požiūris į laiką ir erdvę bei savitarpio santykius

Tikrąją daugelio aukščiau nurodytų KTŽ kalbëtojo pasakymų, kurie iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti susiję vien su įpročiu priekaištauti, atsiradimo priežastį padeda suvokti KTŽ diskurso atkarpos, kuriomis fiksuojamas tam tikras kalbëtojo gyvenimo etapas ir atskleidžiama glaudi jo kasdienės veiklos sąsaja su įsipareigojimais.

3.2.1. Įsuktas į laiko ratą

Laiko ir jo tėkmės vertinimą atskleidžiantys KTŽ kalbëtojo sakiniai leidžia suvokti, kodėl kartais perdėm sureikšminamas dėmesys tvarkai (pastabos tiesioginiam adresatui dėl kasdienių įpročių laikymosi), o kartais pasireiškia išorinis nedėmesingumas (bendravimo su pažįstamais vengimas, atsirandantis iš baimės sutrukdyti įprastą darbų ritmą). Tokius dalykus atskleidžiantys modeliai rodo KTŽ kalbëtoją kasdienę veiklą suvokiantį kaip nuolatinį spirale besisukantį judėjimą į priekį. Tokio judėjimo atskaitos taškas dažniausiai yra dienos ir metų ciklai, pvz.:

270) *mets_nu_mëta / dëinà nù_dëinã / tëp er_ët ômžõs // 261*

KTŽ kalbëtojo kasdien pasikartojanti veikla susijusi su atsakomybe šeimai, pvz.:

- 271) *takòujò kũožna dĕina toũ kĕlò i pĕrma* // 438
272) *kũožna dĕina kãp tàs / tĕp tàs / plúovemũos / šlavemũos / žīgèvemũos* // 310–311
273) *vĕn tas šlavėniėjėmũos kũožna mĩla dĕina keik lãika àtĕm!* 417
274) *ka_tò_tĕp ę_pãslĕnkĩ⁸⁴ ožšėimtę sò_pĕitãs / vĕrdi kũožna dĕina ę_naiķĩrst* // 374
275) *tò_kũožna dĕina kũ_nũors vĕs plavėniėjĩ⁸⁵* // 303
276) *parĕjĕs skòbėnã apvėiz givũolũs ę_vĩel àtgãl lĕk* // 371

Kartais net gyvenimo trukmė KTŽ nusakoma pasitelkus ciklinį – sugrįžimo beveik į tą patį tašką – suvokimą. Plg. du beveik sutampančius teiginius, besiskiriančius tik judėjimo greičio apibūdinimu:

- 277) *dòntũ nabdiėšò / bà_dòntũ atbiégãu⁸⁶ / ba_dòntũ ę_ėšbiėgšò* // 42
278) *dòntũ nabdiėšò / bà_dòntũ atĕjãu / ba_dòntũ ę_ėšĕšò* // 74

KTŽ kalbėtojas pabrėžia, kad norint sėkmingai įveikti kasdienės užduotis tenka sparčiai suktis, o kartais gyvenime būna ir metų metais besitęsiantis sunkmečio laikotarpis, pvz.:

- 279) *rĩta mĕta toũ atšėkiėlòs rĕk apsĕžĩgòutę⁸⁷ / vò_pãskòu sòsėvielòuji* // 459
280) *ãš dĕrbdãms navėizo darbãdĕini / àli vėizo / ka_dãrbs nagãišto* // 478
281) *sò_tũokò pòlkò dòuniedũ vãkũ rĕk gĕrã sòktĕis* // 84
282) *tĕik mĕtu ęšgĩvėnũom tũokėm sòspaudėmĕ⁸⁸* // 401

Tam tikrų paros ir metų ritmo momentų svarbą fiksuoja įvairias laiko sampratas apibūdinantys sudurtiniai žodžiai, pvz.:

- 283) *tò_baparsėbrãizã nòmĕi vĕsumĕt pãfũo naktũovėdũo⁸⁹* // 250
284) *gavãu kĕltĕis pòsãunaktiė⁹⁰* // 328
285) *šimĕta pĕrmžėimĩė⁹¹ nãsaltã bòva* // 300
286) *pãr_pàt darbėlãiki⁹² ànã sòsėšòka* // 69
287) *sò_tuokĕs nĩekãs naožsėjĩmk darbėlãikiė* // 254
288) *jòg nãb mažėlĕs / jãu žĕimmetĕs⁹³ kãulĕs / gãl ę_šãltãu pabũtę* // 500

---

⁸⁴ *pasliñkti* – ‘netingėti, turėti norą ką nors dirbti’ KTŽ 374

⁸⁵ *plavinėti, ~ėja, ~ėjė* – ‘dažnai plauti’ KTŽ 303

⁸⁶ Čia *atbėgti* (prk.) – ‘gimti’, *išbėgti* – ‘mirti’, plg. KTŽ 42.

⁸⁷ *žygiuoties, ~iuojas, ~iãvos* – ‘liuobtis, ruoštis, namų apyvoką eiti’ KTŽ 500

⁸⁸ *suspaudimas* – ‘sunkus gyvenimas, vargas’ KTŽ 401

⁸⁹ *naktovida* – ‘vidurnaktis’ KTŽ 250

⁹⁰ *pusiãunaktė* – ‘vidurnaktis’ KTŽ 328

⁹¹ *pĩrmžiemis* – ‘žiemos pradžia’ KTŽ 300

⁹² *darbėlãikis* – ‘darbymetis’ KTŽ 69

⁹³ *žiemmitys, ~ė* – ‘kuris vienu metų’ KTŽ 500

Kiekvienam veiksmui būdinga įprastinė trukmė, o tam tikriems įvykiams reikalingas tam tikras asmens brandumo lygmuo, todėl ryškūs neatitikimai KTŽ kalbėtoją stebina, pvz.:

289) *nāpraėjē ni_mīena kāp šošetēka / vō_šē tāukš ę_r_apsęžānējē // 443*

290) *ānā apšękūorę⁹⁴ septīnūolēkas mētu // 148*

Kalbėtojas įpratęs laiką, o kartais ir atstumą (žr. 292 pavyzdį), matuoti atkarpomis. Tokios atkarpos nurodomos pabrėžiant sutartinio laiko matavimo vienetą trukmę, pavyzdžiui, *visa / kiaura diena, pusė dienos, cielas metas, visas amžius* (kaip ‘sąmoningo asmens gyvenimo dalis’), arba nurodant konkretų tokių sutartinių vienetų skaičių, pvz.:

291) *plūnkāu⁹⁵ vęsa dėina ę_dēdlē pavargāu // 311*

292) *ęš_*plūngē i_*krētīnga rēk vęsa dėina plūnkte⁹⁶ // 311*

293) *kū_tō sō_tōu tāpnuotē / ōns par_vęsa dėina naapsēdērb // 440*

294) *ēsō kāuras⁹⁷ dėinās apkrāuts sō_darbās // 159*

295) *pārsetērlūojē⁹⁸ pōsi dėinūos // 445*

296) *ānā ęšvārga ęšbōva cīela mēta tēn // 58*

297) *par_vęsa ōmži vīrs pārvēikę mōnī lig_gīva kāula sō_tōu sāva biēsęško karāktūofo // 487*

298) *sō_tōu žānō āš_naatsevūožejāu vęsa ōmži // 491*

299) *par_trēta mētu pragīvēnsēm / šētā ę_vākā prakōs⁹⁹ / pagēlbīes // 453*

Laiko tėkmės greitį KTŽ kalbėtojas suvokia kaip reliatyvų, sietiną su asmens užimtumu, pvz.:

300) *ēlgībē tuos_dėinūos būn / ka_nīeka nadērbi // 123*

301) *vėinās jōukās prējē ta_dėinā // 134*

302) *ka_pāugi / dėdlē grētā ęšbīeg mētā // 34*

303) *ka_tōrī dāug dārbū / nīē lāika ni_numērtē // 58*

Laiką KTŽ kalbėtojas įvardija kaip tąsą substanciją, kurioje žmogus keičiasi (auga, bręsta, sensta), savo ar kito asmens pasikeitimo, ypač susijusio su senėjimu, iki tam tikros ribos kartais visai nepastebėdamas, pvz.:

304) *tas_lāiks tęsas / vō_mēs sėnstām // 446*

305) *āš_vėnkārt¹⁰⁰ pasenāu / ę_ganā // 485*

⁹⁴ *apsikārti* – refl. menk. ‘ištekėti’ KTŽ 148

⁹⁵ *plūnkti*, ~a, ~ė – 1. ‘su didelėmis pastangomis ką dirbti’ KTŽ 311

⁹⁶ *plūnkti*, ~a, ~ė – 2. ‘su didelėmis pastangomis eiti’ KTŽ 311

⁹⁷ *kiāuras*, ~a – 2. ‘išsisas, visas’ KTŽ 159

⁹⁸ *pāršiterlioti*, ~ioja, ~iojē – ‘užgaišti’ KTŽ 445

⁹⁹ *prakūsti*, *prakuīta*, *prakūto* – ‘suaugti [...] sustiprėti’ KTŽ 199

¹⁰⁰ *vīenkart* – ‘vienu kartu, drauge, iš karto’ KTŽ 485

306) *àna paséna / sukrėta vėnkārt // 485*

Kaip jau minėta, tokie pasikeitimai kalbančiojo suvokiami kaip turintys vykti tam tikru tempu, todėl aptariant individo amžiaus tarpsnius ir brandumą (pajėgumą) neatitiktis normoms ar ryškūs pasikeitimai nusakomi trūkumą nurodančiomis frazėmis, pavyzdžiui, *nieko nėra suprantas; nieko nebėra; mirti pirm laiko:*

307) *vaikėlis metu / àli nīeka nīe sōprōntos // 58*

308) *jāu pāugōsi pāugōsi / jāu ę_jōuka sōprōnt // 34*

309) *tas_sėnis tēkrā sōvaikīeje / nabžėna nē kū basākos / nē kū badārōs // 471*

310) *jāu ęš_anūo nīeka nabīer / kāršatēs¹⁰¹ / nīeka napadarīsi // 147*

311) *i_senātve ta_mūotrēška prāded klāikte¹⁰² // 167*

312) *ka_pasenāu / ę_lėgas isėmetę // 136*

313) *ōns mēre per_m_lāika // 299*

314) *ōns mēre ba_lāika // 204*

Suvokdamas nenumaldomą laiko tėkmę, KTŽ kalbėtojas mėgsta pabrėžti tam tikro momento tinkamumą. Jo noras bendrauti ribojamas supratimo, kad be rimtos priežasties kito asmens trikdyti negalima, todėl stengiamasi išoriškai galimą nemandagiui palaikyti elgesį paaiškinti vidine kultūra, pvz.:

315) *kāp sīkis¹⁰³ pri_pōsrītē parējē // 361*

316) *dābār pāts darbīelāikis / natrōkdīk mūsa // 69*

317) *sāka atēk kumēt nūorintās pri_mōnēs / bēt kumēt āš ęšēšō ęš_ņomū / ka_nie_lāika // 58*

318) *nuōrīēūo pasērōkōutę / àli bejāu trōkīntę // 457*

319) *nanuorīejāu jūsa trōkīntę / díel_tūo ę_naatējāu // 457*

KTŽ kalbėtojas planuoja pats arba pataria kitam apmąstyti, kaip geriau veikti ar elgtis, pvz.:

320) *per_māusis dārbs rīta mėta / givūolūs apsēšertę // 300*

321) *prisėvežīem šēina vėsā žēimā // 483*

322) *mōn rūodūos / ka_vēsūs skōbēnāušūs dārbus rēk atlėktę per_māusē // 371*

323) *pasėdīek vūobulū rītōu ę_pōrītōu / vēsū nasovālgīk ōn_kārta // 314*

Vienadienišką mąstymą ir su besikeičiančių nuotaikų kaita susijusį nepastovumą jis apibūdina kaip netinkamus, o ateitį skubančio laiko tėkmėje – kaip nepažinią, miglotą, pvz.:

324) *ka_tik_tōr / àna skōb kōu_grėfāu ęšlėstę pėnīngūs / vėinūos dėinūos gaspadėnę // 210*

¹⁰¹ *kāršatis* – ‘gili senatvė, karšimas’ KTŽ 147

¹⁰² *klāikti*, ~sta, ~o – ‘kvaišti’ KTŽ 167

¹⁰³ *kaip sīkis* – ‘kaip tik’ KTŽ 361

- 325) *à nà ì kâp vîeji pàpòtamà / vèina dèina tēp / vò kèta kètēp // 330*
 326) *òns ì valòndièts¹⁰⁴ / ànòu nagâl paserēmte // 472*
 327) *naženâ žmúogòs / kû àtněš rítdeinà // 345*
 328) *naženâ / kû rítuo_dèinà gâl pageidùote // 346*

3.2.2. Konkrečioje erdvėje (nuolat ar laikinai, vienas ar su kitais, vakar ar dabar, po mirties...)

Skaitant KTŽ ryškėja žemaitiško pasaulėvaizdžio ribos, kuriose kalbantysis svyruoja tarp siekiamybės būti savarankišku ir noro bei galimybių bendradarbiauti ar būti kartu kitais¹⁰⁵. KTŽ esama teiginių, rodančių, kad kolektyviškumas kartais labai pageidaujamas ir savanoriškas (pavyzdžiui, susitelkimo reikalaujančiuose ūkio darbuose ar pramogaujant), o kartais jis apibūdinamas kaip priverstinis ir susijęs su noru atsiskirti (pavyzdžiui, kai tenka nuolat dalintis viena erdve).

KTŽ kalbėtojas erdvę dažniausiai apibūdina ne tik kaip vietą, bet ir kaip procesą – gyvenimą kartu su kitais (plg. *sykiu, kupetoj*). Žinant apie XX a. antrosios pusės, o ir ankstesnio laikotarpio, paprastų žmonių gyvenimo sąlygas, galima teigti, kad tas procesas yra susijęs su tam tikro skaičiaus (dažniausiai nemenko) žmonių nuolatiniu arba dažnu buvimu nedidelėje namų (jais laikomos bet kurios priedangos) erdvėje (plg. buvimo toje erdvėje įvardijimą veiksmažodžiu *talpintis*). Toks buvimas suvokiamas kaip varginantis, pvz.:

- 329) *ànėi síkò gīvèn // 361*
 330) *pėrmò bòvùom àtskerā / vò dābār sòmušę vèsùs i kòpeta // 300*
 331) *kòpētùo¹⁰⁶ gīvèndamis vèsė išėprėklēi // 197*
 332) *tálpinsemùos kâp_nùors vèsė vèinùo trúobùo // 439*
 333) *rási ànėi tèn ęšsekârs / rási cė navėlšes // 148*

KTŽ pabrėžiamas nuosavų namų neturėjimo atgrasumas, nemaloniais asociacijomis kalbančiajam kelia net ir laikinas buvimas su žmonėmis ir triukšmingoje erdvėje, plg.:

- 334) *pakirėje lig kākla tas ínòmavėms¹⁰⁷ // 126*
 335) *pėlnà trúobà bòva žmúoñũ / traškėje // 452*

¹⁰⁴ *valandėtas, ~a* – ‘pastovus, besikeičiančios nuomonės ar nuotaikos’ KTŽ 472

¹⁰⁵ Apie antropologų ir istorikų pristatomus kultūrinius modelius nuo stipraus individualumo ir stipraus kolektyviškumo žr. Harré 2008: 690–691.

¹⁰⁶ *kùpeta* – 3. ‘būrys, draugė’ KTŽ 197

¹⁰⁷ *ínúnavimas* – ‘gyvenimas nuomotame kambaryje’ KTŽ 126

Tačiau vienatvėje praleidžiamą laiką kalbantysis apibūdina su nepasitenkinimu, sieja tai su įsikalnimu (*nusikalėti*), atsiskyrėliškumu (*kaip bazylius*), tų pačių lėtų veiksmų kartojimu (*tep i kieblinėju*), pvz.:

336) *aš nusėkaliejau vėsa dėina vėns pats nōmėi būdāms // 141*

337) *nusėkalieji žmūogōs būdāms vėns kōr nūors ožsėdāres // 141*

338) *gīvenō vėns kāp bazīļos¹⁰⁸ // 41*

339) *tēp ę kieblėniejō vėns pats pō nōmūs // 153*

Kito asmens galimybę būti ir gyventi vienam KTŽ kalbantysis vertina teigiamai, pvz.:

340) *nōjāu anām rūods¹⁰⁹ gērā gīvėntę / vākā pāuge / vėns pats // 347*

KTŽ esama frazių, kuriomis fiksuojamas galimas ar įvykęs asmens elgesio pasikeitimas (susijęs su laisve ar sutrikimu, pavyzdžiui, atėjus svečiui) likus namuose vienam, pvz.:

341) *vākā / naĩmblūoket mōna nuočīnu¹¹⁰ / ka vėinē palėksēt // 259*

342) *vō kėikas / vō kėikas ōns vėns palėkēs // 153*

343) *múotrėškūosēs kážkōr ęšėje / mēs vėinē bėsām nōmėi // 243*

KTŽ kalbėtojui būdingas sėslumas, todėl toli nukeliavęs, o ypač – toli išsikraustęs gyventi asmuo apibūdinamas kaip nusigavęs (nusikoręs) į patį pragarą, pvz.:

344) *ōns tōukārt nusegāva i pātę pėkla // 101*

345) *tās žmūogōs kážēn kōr nusekuorę i pātę pėkla // 148*

Neaiškios erdvės apibūdinimas pasirenkamas ir norint nusakyti pomirtinio gyvenimo vietą, pvz.:

346) *ka numėrsēm / vėsē patėksēm i tō raizgalīņę // 333*

KTŽ kalbėtojui svarbus ir jo paties, ir su juo esančių asmenų erdvės privatumas, o jį gali pažeisti per glaudus buvimas, triukšmas ar smalsios svetimos akys, pvz.:

347) *par tōnkē sōdietę sōlā // 440*

348) *nėk ārtėi / tōfō slūogas / prikėbīšō // 374*

349) *tīevs nagāl pamėigūotę / ka kas i rīnki bráižūos // 50*

350) *ožsėdiesēm pirānkas / ę nabšvėisōus nākti prō lōngus // 299*

Būtinumas saugoti namų erdvę gali būti apibūdinamas kaip tinkamo elgesio norma, pvz.:

---

¹⁰⁸ Palyginimas *kaip bazylius* taikomas kalbant apie vienišą žmogų, atsiskyrėlį (plg. KTŽ 41).

¹⁰⁹ *rōds* – ‘tikrai’ KTŽ 347

¹¹⁰ *nočynā* (sl.) – ‘įrankis’ KTŽ 259

351) *oṣṣedarîk dõris ę sò kũobeņo*¹¹¹ *oṣṣekabînk / napadũoro / ka_átdaras dõris // 179*

Kartais erdvės parametrai yra pasitelkiami norint atkreipti dėmesį į laikiną kokios nors ypatybės (pvz., protingumo) trūkumą ar apibūdinti aukštą neįvykusio ar žemą įvykti turinčio veiksmo tikėtinumo laipsnį, plg.:

352) *dõrns par_vęsa pęlva / dáuĝāus nīeka // 85*

353) *šęp ĝodrõs kãp vęlks / vò_ka_prisęĝiēę / dõrns par_vęsa pęlva // 119*

354) *par_vęina plāuka*¹¹² *távęs nanũnešę vīes nu_tęlta // 302*

355) *õns ni_ęš_tũola*¹¹³ *nāatēs // 256*

Erdvės parametrai pasitelkiami ir tais atvejais, kai tenka kitam asmeniui nurodyti jam reikalingą kelio trajektoriją, plg. nuoširdžią ir ironišką kelio nuorodas:

356) *kõfõu atvažėvũot / tõfõu ę ĝrižķet // 460*

357) *kõfõu ijeĝ / tõfõu ę_ęšęk // 460*

Norėdamas pagirti dėl namų erdvės sutvarkymo, kalbėtojas pasiremia palyginimu, įtraukiančiu dvi aukščiausią hierarchinę poziciją užimančių erdvių simbolių kategorijas, pvz.:

358) *tvárkà kãp bažnĩcũo / ĝràžę kãp dõngõu // 41*

3.2.3. Požiūris į bendravimą ir veiklą (nuoširdumo atpažinimas, darbštumo įvertinimas, atjauta ir paguoda)

Žmogaus buvimas visada lemiamas būtinybės būti kartu su kitais. Buvimo ir galimo bendradarbiavimo sėkmę KTŽ kalbėtojas pirmiausia sieja su asmens nuoširdumu. Apie nepatikimus ir dviveidžius asmenis pašnekovas dažniausiai perspėjamas pasitelkiant būdvardžiu *tikras* ar jo vediniais (*tėkrus, tėkra, tėkrenybė*) pagrįstų apibūdinimų nebuvimą, pvz.:

359) *õns_tũoks ęš_tękra nīer / õns_tik_ir_pasėdėrĝes*¹¹⁴ // 73

360) *õns dėdas dėdėlīs ĝodrũoĉõs / àlì ęš_tękra tũoks nīer // 119*

361) *õns dáuĝ_kũ dára díel_žmuoņũ àķũ // 72*

362) *tękreņĩbęs ànũo kãlbũo ni_ęš_tũola nīer // 447*

363) *õns ĩ tũoks dāvatkà / kũ_ĉè sò_anõu oṣṣėdīesi // 71*

364) *anėms ka_kũ_ręk ĝaũtę / ęš_ākũ ęšlõp / vò_ka_ręk dõutę / trėnas ę_trėnas // 455*

KTŽ kalbančiajam svarbu žmogaus geras būdas, jis nemėgsta ginčytis ir bijo įžeidinėjimų, pvz.:

¹¹¹ *kobinỹs* – ‘kablys’ KTŽ 179

¹¹² *Per vieną plauką* – ‘beveik, be trupučio’.

¹¹³ *Nei iš tolo* – ‘tikrai’.

¹¹⁴ *pasidėrgti refl.* – ‘apsimesti’ KTŽ 73

365) *ni_žūodōu vēitas nīer / ōns ī šosīdēšks // 401*

366) *šērdēis oždavēms / vōt kās īr svarbāusis dālīks // 467*

Kalbėdamas su kitu KTŽ kalbantysis kreipia dėmesį į susitelkimą (trūkumu laikomas akių kontakto vengimas), kalbėjimo tikrumą (įtartinas atrodo ir nežemaitiškas kalbėjimas, kartais ir skirtingose vietovėse gyvenančių žemaičių šnekotos skirtumai), asmens supratingumą ir savęs vertinimą, pvz.:

367) *sō_anōu rūodas našvėsi / anūo nāirīmūs¹¹⁵ vėns // 249*

368) *ōns ī tūoks verstakālbis / atseplūovēs ēš káž_ēš_kōr // 481*

369) *gargždēškē bēški kētēp rokōujēs nākāp kretingēškē // 100*

370) *ōns ī nasorokōujēms¹¹⁶ žmūogōs // 348*

371) *paskīrē vēršēsñōujo / ē_nabgāl sō_anōu bapasērōkōutē káp_sō_žmuogō // 488*

Nutikus bėdai, dirbant ar pramogaujant prireikia pagalbos, paramos. Visaip gyvenime nutinka, todėl kartais skundžiamasi vienišumu bėdoje, o kartais didžiuojamasi susitelkimu ir vienybe, pvz.:

372) *nūorīnts šōni apkabėnēs šāuk / nīeka naprišāuksi / ka_ī bīeda // 259*

373) *mēs lāikēmūs kāp vėns // 484*

374) *kāp līnksmā / kāp gērā būrīe // 216*

KTŽ gausu pavyzdžių, kai giriamasi bendru darbu (*mes, visi*) – jo mastu, spartumu, pasiektu rezultatu:

375) *mēs kāp rēkēt padėrbīėjēm / pākōl pabėngiēm // 77*

376) *ka_inėkūom vēsē / tūjāu ē_pabėngiēm tus_gālūs rāutē // 257*

Dažni pastebėjimai, kad vienas asmuo ūkyje nėra pajėgus efektyviai dirbti, todėl patariama, guodžiamasi ar viliamasi turėti talkininkų, pvz.:

377) *tō_vėns tēn tapnūojīs vēsa dėina / bėn_vākūs pašāukis // 440*

378) *atvažōus brūolis ē_prikėbs¹¹⁷ / abōdō ē_padėrbsēu // 160*

379) *trėjāu¹¹⁸ ka_kėbsēm / ē_grētā vėn pabėngsēm // 455*

380) *šētā ontāug mōnėi padiejėjē // 267*

Asmens sėkmė KTŽ kalbantysis sieja su darbštumu ir sugebėjimu vikriai ir efektyviai atlikti užduotis, todėl energingi asmenys visada aptarinėjami ir pagiriami, o tais, kuriems nesiseka, stebimasi, pvz.:

381) *darbēm žmūogōu vēsōr gērā // 70*

382) *mėklos žmūogōs ōns īr // 237*

383) *kās pār smarkībē anūos / lāksta kāp žaibs // 376*

---

¹¹⁵ *nāiryms* – ‘sukinėjimas, dairymasis’ KTŽ 249

¹¹⁶ *surokūoti, ~ūoja, ~āvo* – ‘sutarti, sugyventi’ KTŽ 348

¹¹⁷ *prikībti, prikīm̃ba, ~o* – 2. ‘pagelbėti, padėti’ KTŽ 160

¹¹⁸ *trijāu* adv. ‘trise’ KTŽ 455

- 384) *patráķes ę skõdrõms*¹¹⁹ *tuos_mérgũos* // 371
 385) *nà_žingsnõ ét / õns biégtēnā biég* // 42
 386) *ĩ žmũoñũ / ka_anẽms nikũoks dārbs nāvĩkst* // 486
 387) *žmũoñũ biednõms vęsumèt ĩr ęš_nadarbõma* // 248

Sutuoktinio vikrumu ir darbštumu matuojama šeimyninio gyvenimo sėkmė, pvz.:

- 388) *mĩtrę žmũona tõrì* // 241
 389) *õns smárkõs / àlì ęr_ànà napĩesti* // 251

Ieškančiam sau pagalbininko ar poros nurodoma, kokiu ar kuriuo asmeniu nedera pasikliauti, pvz.:

- 390) *sõ_navĩkõšõ žmũogõ nĩekõr nagâl ožsęķęštę*¹²⁰ // 165
 391) *sõ_anõu níer_kũo ožsędietę / õns ĩ tękrõs mínkštķâušis* // 239
 392) *sõ tõu plõšķõ*¹²¹ *gērāu naožsędietę* // 310
 393) *gĩvs télęžis / nĩekõr sõ_anõu naožsęķęši* // 444
 394) *rēķ rĩmta ęiškuótęis / sõ_tũokõ trędalõ*¹²² *kāp_tõ gĩvęnsi / vaikęli* // 454

Žemaitiško bendruomeniškumo ir bendravimo aspektus atskleidžia nuolankumą ir susitaikymą nurodantys KTŽ pasakymai, pvz.:

- 395) *priš_viėji napapũsi / vākali* // 330
 396) *kũokì tåu biédà / õn_gålvõ męita nĩeks natåša* // 24
 397) *nõ nĩeka napašęksi*¹²³ *žmũogõs / tęp jåu bõva žadieta*¹²⁴ // 495

Nuliūdusį ar susikrimtusį pašnekovą KTŽ kalbantysis užjaučia ir guodžia pa-brėždamas galimybę rinktis kitokią įvykių interpretaciją, neretai pasiremdamas vaizdžiais palyginimais, pvz.:

- 398) *díel nĩeku nārēķ křũoktę* // 72
 399) *õns jõukõu / nārēķ ĩmtę i_gålva* // 135
 400) *nabiédavũokis / kõl_bíedũos nåtõri* // 41
 401) *laikĩkis / ka_påskõu narēķtõm tõmpĩtę kåp_kũoki nagĩviėli* // 249
 402) *blũogā blũogā / àlì vęs_gērāu kåp_pasękũorõsēm* // 24

Kartais paguoda gali būti ironiška, pvz.:

- 403) *nõ ęr_ęššerĩnka ęš_vęsa blũda mėsũos vērši õudega* // 48

Pats kalbėtojas mėgsta atsisakyti kito asmens dėmesingumo, o sulaukęs nepalankaus dėmesio žada nepasiduoti, pvz.:

¹¹⁹ *skudrũmas* – ‘apsukrumas, miklumas’ KTŽ 371

¹²⁰ *užsikišti, ~a, ~o* – 2. ‘pasikliauti, remtis’ KTŽ 165

¹²¹ *plĩušķis, ~ė* – ‘kas nerimtas’ KTŽ 310

¹²² *trĩdålas* – ‘karštakošis’ KTŽ 454

¹²³ *negalėti pašikti* – ‘negalėti padaryti’, plg. KTŽ 495

¹²⁴ *žadėti, žada, ~ėjė* – 2. ‘skirti, lemti’ KTŽ 495

404) *vò_tò_nàsẽrk na_sáva lègò / narúpinkis òž_mòni // 31*

405) *kāp tò_mòn / tẽp àš_tāu / pìràgs priš_piràga / vākāli // 299*

4. APIBENDRINIMAS

Pamėginus skirtingą emocijų raišką iliustruojančius KTŽ kalbančiojo teiginius apie save ir kitus sugrupuoti pagal pasirinktų frazių funkcionalumą ašyje *aš–tu–trečiasis asmuo–neapibrėžta individo raiška: lokalizacija laike–lokalizacija erdvėje–lokalizacija bendruomenėje / bendradarbiavimas*, išryškėja emocijų visapusiškumo galimybės bet kuriame iš dėmesio nukreipimo taškų. Kai kuriems raiškos modeliams būdingas dažnesnis pasikartojimas visame KTŽ (tai sietina ir su apskritai dažnesne tokių pasisakymų vartojimo tikimybe). Dažniau reiškiamų emocijų tipai (atpažįstami iš tam tikrų temų ir frazių savitumo) 1 lentelėje pažymimi ryškesnio fono langeliu. Apibendrinant straipsnyje aprašytus KTŽ kalbančiojo asmens emocijų lauką atskleidžiančio diskurso ryškesnius bruožus, akivaizdžiai matyti, kad kiekviena dėmesio nukreipimo kryptis (į save, į adresatą, į trečią asmenį, į aplinką) yra skirtingai susijusi su tam tikrų emocijų atskleidimo tikimybe.

Natūralaus kasdienybės diskurso dokumentavimu pasižymintis KTŽ fiksuoja glaudų kalbančiojo ir jo adresatų santykį, todėl šio žodyno kalbančiojo *mano aš* sąmoningai atskleidžiantiems apibūdinimams nebūdingos oficialaus prisistatymo reikalaujančios specifikacijos. Kalbančiojo *aš* *eso* dažniausiai susijęs su tam tikra predikacija, padedančia išreikšti ryškiausių jį valdančių emocijų lauką, pavyzdžiui, užuojautą (*èsò túoki mènks̃tuonālę*, žr. 22 pavyzdį), pastovumo poreikį arba netikėtumų ir naujovių baimę (*pri_tā žemėi èsò priserėšes*, žr. 23 pavyzdį), pasitikėjimą savimi, atsiskleidžiantį stiprumo ar pranašumo deklaravimu (žr. 30–31 pavyzdžius). Panašios struktūros formuluotės pasirenkamos ir nusakant laikiną fizinės būklės ir išvaizdos pasikeitimą (*èsò nušālōsi / nučōškōsi*, žr. 78 pavyzdį) arba fizinį ar dvasinį savo nepajėgumą (*èsò nagalīngs, èsò sosegfāužes*, žr. 35, 41 pavyzdžius). KTŽ kalbantysis rodo dėmesingumą sau (dažnai kiek vėluojanti), nurodydamas savo sveikatos sutrikimus (*mōna rōnkas plėišiē, mōn vėdorē ožtōka*, plg. 37, 38 pavyzdžius). Trumpalaikes būsenų pasikeitimo situacijas jis gali nusakyti palyginimais (*kāp žōrkę, kāp vėštā, èsò tẽp kāp_kartę vėdāms*, plg. 77, 78, 41 pavyzdžius), o savo sugebėjimus ar nuovoką pabrėžti frazėmis *aš múokō, aš gālō, tās mōn ir* dažnai su ryškia nuoroda į save (*aš pāt̃s*). KTŽ kalbėtojas savo pomėgius ir vertinimus mėgsta išsakyti netiesiogiai – eliminavimo būdu paryškindamas tai, kas nepatinka. Siekdamas susigrąžinti saugias savo asmeninės erdvės ribas (jas gali pažeisti per daug artimas kito asmens buvimas šalia, kvėpavimas, piktas ar įdėmus žvilgsnis, užgaulus kalbėjimas), kalbantysis

pasirenka draudimus ar nurodymus, dažniausiai grindžiamus neiginiu ir savęs paties kaip objekto nuoroda: *monės / mon / moni / mona* (žr. 60–71 pavyzdžius).

1 LENTELĖ. *KTŽ užfiksuotų frazių emocinės raiškos sutelkties pasiskirstymas pagal kalbėjimo strategiją*

<i>Įsipareigojimai</i>	<i>Kalbant išryškėjanti emocija</i>	<i>apie save</i>	<i>nurodymais adresatui</i>	<i>apie trečių asmenį</i>	<i>neutralizavus individualią reikšmę</i>	<i>apie laiką</i>	<i>apie erdvę</i>	<i>apie veiklą ir buvimą kartu</i>
<i>Moduliuojantys</i>	rūpestis / nerimas	+	+	+	+	+	+	+
	pasitikėjimas	+	+	+	+	+	+	+
<i>Vertinamieji</i>	pasididžiamas	+	+	+	+	+	+	+
	gėda	+	+	+	+	+	+	+
<i>Esminiai</i>	rūpinimasis, užuojauta	+	+	+	+	+	+	+
	įvertinimas	+	+	+	+	+	+	+
	meilė / dėmesys sau	+	+	+	+	+	+	+

Kitokio pobūdžio, jau ne asmeninės erdvės apsaugai skirti, KTŽ kalbančiojo nurodymai akivaizdžiai perteikia rūpinimąsi. Jis gali būti susijęs su pačiu adresatu, jo sveikata, buvimu, laikysena, elgesiu, taip pat su bendros tvarkos gyvenamoje erdvėje palaikymu ar paklusimu padoraus elgesio taisyklėms. KTŽ gausu kalbančiojo nurodymų dėl netinkamos adresato išvaizdos. Tokiais paliejimais ar klausimais patariama nepalikti namų erdvės, kol nebus atsižvelgta į pastabą. Pareikšdamas pastabą, kuri gali skambėti kaip priekaištas, KTŽ kalbantysis stengiasi apsaugoti adresatą nuo galimų pašaipų ir nereikalingo dėmesio. Taip netiesiogiai pasirūpinama reikiamu adresato pasitikėjimo už namų ar savo kiemo ribos lygiu. Nemenką tiesioginių nurodymų adresatui dalį sudaro pastabos dėl atliekamų darbų kokybės ar veiklos tempo – darbas neturi būti dirbamas nei

per lėtai (tada adresato veikla taptų nepageidaujama), nei per greitai (tai trukdytų sėkmingai ir nepavargstant atlikti užduotį).

Kalbant apie trečiąją – paprastai pokalbyje nedalyvaujantį – asmenį, pašnekovo dėmesys kreipiamas į aptariamo asmens veiklą, sugebėjimus ir elgesį, ypač į mokėjimą bendrauti, tvarkingumą ir rūpinimąsi kitais. Tokiose pokalbių atkarpose dažnai apibūdinama asmens išvaizda, išskirtiniai jos požymiai tampa papildomu asmens atpažinimo (apibrėžtumo) ženklu. Vertinimas dažnai būna susijęs ir su aptariamo asmens pasitikėjimo lygiu. Menkesnio pasitikėjimo, barami, skriaudžiami ar sėkmingumu nepasižymintys asmenys dažniausiai apibūdinami su užuojauta, kurią rodo subjekto įvardijimas deminutyvu ar vargingumą nurodančiu daiktavardžiu (plg. *žmogielis, nabagas, nabagė, nabagėlis, nabagūtis* KTŽ 248). Teigiamai vertinami sveika nuovoka ir užsispyrimu pasižymintys asmenys.

Siekdamas individualios savojo *aš* ir pašnekovo *tu* reikšmės neutralizacijos, norėdamas perteikti elgesio maksimas ir apibendrinimus, kalbantysis renkasi neapibrėžtumu pasižyminčias kalbėjimo strategijas. Jomis saugu pasiguosti (plg. 248 pavyzdį), pateikti reikalavimus, nurodyti taisykles (žr. 250–254 pavyzdžius) ar saugiai išreikšti džiaugsmą arba grožėjimąsi (žr. 249 pavyzdį).

Aptartos KTŽ kalbėtojo kalbinės strategijos, pagrįstos pasipasakojimu, tiesioginiais apibūdinimais ir nurodymais ar universaliomis elgesio taisyklėmis ir modeliais, pokalbiuose perspina.

Daugelio KTŽ kalbėtojo pasakymų tikrąją priežastį padeda suvokti KTŽ diskurso atkarpos, rodančios realią kalbėtojo situaciją tam tikrame gyvenimo etape ir atskleidžiančios glaudžią kalbėtojo kasdieninės veiklos sąsają su įsipareigojimais. Pasakymai, nurodantys buvimo laike, erdvėje ir bendruomenėje patirtis ir vertinimus, leidžia suvokti, kodėl kartais perdėm sureikšminamas dėmesys tvarkai, o kartais pasižymima nedėmesingumu ne paties artimiausio rato asmeniui. Su laiko nuorodomis susiję pasakymų modeliai rodo KTŽ kalbėtoją kasdienybės veiklą suvokiantį kaip nuolatinį spirale besisukantį judėjimą į priekį. Norinčiam sėkmingai įveikti kasdienybės užduotis, tenka sparčiai suktis, o gyvenamoji erdvė turi ribas, kuriose išbūti padeda nuolatinio dėmesio ir tvarkos reikalaujančios taisyklės. Laike ir erdvėje žmogus niekada nebūna vienas. KTŽ iškylančios žemaitiško pasaulėvaizdžio ribos rodo kalbantįjį balansuojant tarp siekiamybės būti savarankišku ir noro bei galimybių bendradarbiauti, būti kartu kitais. Konkreti situacija lemia, ar kolektyviškumas atrodo labai pageidaujamas, ar priverstinis. Ištikus nelaimi KTŽ kalbantysis pašnekovą ragina laikytis ir nepasiduoti ir taip jį spraudžia į aplinkybes, kuriomis yra reikalingi susikaupimas, ištvermė ir tvirtas charakteris, pvz.:

406) *numėrtėis vėsumėt šokšōbsi / gīvėntę / vė // 240*

IŠVADOS

Remiantis KTŽ iliustracine medžiaga, straipsnyje aptarti ryškiausi kalbėjimo modeliai, kuriais šiaurės žemaičių kretingiškių tarme kalbantis žmogus atskleidžia požiūrį į save ir savo aplinką. Pabandžius skirtingas įsipareigojimus pagrįstų emocijų raišką iliustruojančius KTŽ pavyzdžius grupuoti pagal pasirinktų frazių funkcionalumą ašyje *aš–tu–trečiasis asmuo–neapibrėžta individo raiška: lokalizacija laike–lokalizacija erdvėje–lokalizacija bendruomenėje / bendradarbiavimas*, išryškėja emocijų visapusiškumo galimybės bet kuriame iš dėmesio krypties pasirinkimo taškų. Kai kuriems kalbėjimo modeliams būdingas dažnesnis pasikartojimas visame KTŽ (tai sietina su apskritai dažnesne tokių pasisakymų vartojimo tikimybe). Apibendrinant straipsnyje aprašytus KTŽ kalbančiojo emocinį lauką atskleidžiančio diskurso ryškesnius bruožus, tampa akivaizdu, kad kiekviena dėmesio nukreipimo kryptis (į save, į adresatą, į trečią asmenį, į aplinką) skirtingai susijusi su tam tikrų emocijų atsiskleidimo tikimybe. Kalbėdamas apie save, KTŽ kalbantysis ryškiausiai atskleidžia vieną iš esminių įsipareigojimų – meilę sau. Tiesioginiais nurodymais pagrįstas bendravimas su adresatu labai ryškiai atskleidžia rūpinimosi emocijų raišką. Rūpinimasis ir pasitikėjimas labiausiai išryškėja ir kalbant apie veiklą ir buvimą kartu. Kalbančiojo pasisakymai apie trečiąjį asmenį ir elgesio maksimos bei apibendrinimai dažniausiai pagrįsti vertinimu. Rūpesčio ar nerimo emocija išryškėja kalbančiajam aptariant buvimą laike ir erdvėje.

Straipsnis pagrįstas prielaida, kad rūšiuojant vienokių ar kitokių kasdienybės situacijų išprovokuotus pasakymų modelius, iš KTŽ visumos galima sudėlioti tam tikrą kalbančiojo, perteikiančio daugybės nuasmenintų individų patirtis ir pasisakymus, paveikslą. Sudėliotieji žemaičio emocinio lauko kontūrai dar turi būti tikslinami, palyginimui pasitelkiant žemaičiams būdingų psichikos ypatybių suvestinę, pateikiamą Etninės priklausomybės determinuotų psichinių reiškinių tyrime¹²⁵, bet tai jau kitas tyrimo etapas.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Aleksandravičius Juozas 2011: *Kretingos tarmės žodynas*, sud.: Danguolė Mikulėnienė, Daiva Vaišnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Atkočaitytė Daiva 2002: *Pietų žemaičių raseiniškių prozodija ir vokalizmas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

---

¹²⁵ Šio tyrimo aprašymą žr. Blumas 1997.

Babickienė Zofija, Jasiūnaitė Birutė, Pečeliūnaitė Angelė, Bagužytė Rūta 2007: *Centrinė šiaurės žemaičių kretingiškių tarmė: tarmės tekstai su komentarais ir žodynėliu*. Vilnius: Baltos lankos.

Bliumas Remigijus 1997: Aukštaičių ir žemaičių etninė priklausomybė determinuotų psichinių reiškinių savitumai. – *Psichologija* 17, 25–57.

Dumont Louis 2002: *Esė apie individualizmą*. Vilnius: Baltos lankos.

Girdenis Aleksas 1967: *Mažeikių tarmės fonologinė sistema*. Filologijos mokslų kandidato disertacija. – *Kalbotyros darbai* I, aut. Girdenis Aleksas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 89–119, 120–160.

Girdenis Aleksas, sud., 1996: *Taip šneka tirkšliškiai: šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Grinaveckis Vladas 1973: *Žemaičių tarmių istorija*. Vilnius: Mintis.

Harré Rom 2008: The Discursive Turn in Social Psychology. – *The Handbook of Discourse Analysis*, 688–706.

Haspelmath Martin 2000: *Indefinite Pronouns*, Oxford: Oxford University Press.

Helm Bennet W. 2009: Self-love and the structure of personal values. – *Consciousness and Emotion Book Series* 6, 11–32.

Hills Michael D. 2002: Kluckhohn and Strodtbeck's Values Orientation Theory. – *Online Readings in Psychology and Culture* 4. Prieiga internetu: <https://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1040&context=orpc>.

Holvoet Axel, Pajėdienė Jūratė 2004: Laiko kategorija ir laiko formos. – *Gramatinių kategorijų tyrimai (Lietuvio kalbos gramatikos darbai 2)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 121–140, 169–170.

Judžentis Artūras 2012: *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kajėnas Gediminas 2013: *Justinas Lingys. Tarp formos ir turinio*. Prieiga internetu: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-05-15-justinas-lingys-tarp-formos-ir-turinio/99785>.

Kalniuvienė Laimutė, par., 2007–2008: *Taip kalbėjo mūsų senoliai. Žemaitiški žodžiai, posakiai, išsireiškimai*: Prieiga internetu: http://www.klavb.lt/EL_LEIDINIAI/KRASTOTYRA/kretinga.

Kurkowska-Budzan Marta, Zamorski Krzysztof 2009: From the editors. – *Oral history: The challenges of dialogue*, 11–18.

Kluckhohn Florence R., Strodtbeck Fred L. 1961: *Variations in value orientations*. Evanston, IL: Row, Peterson.

Mikulėnienė Danguolė 2011: Juozo Aleksandravičiaus lituanistinė ir pedagoginė veikla. – *Kretingos tarmės žodynas*, autorius Juozas Aleksandravičius, sud. Danguolė Mikulėnienė, Daiva Vaišnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, VII–XII.

Murinienė Lina 2007: *Rytinių šiaurės žemaičių fonologija: vokalizmas ir prozodija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pabrėža Juozas 2017: *Žemaičių kalba ir rašyba*, Šiauliai: Šiaulių universiteto bibliotekos Leidybos skyrius.

Pabrėža Juozas, Marcišauskaitė Vida, Leskauskaitė Asta, sud., 2013: *Šiaurės žemaičiai telšiškiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pakalniškis Vaidotas 2001: Žemaitiškumas globaliame pasaulyje. – *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10), 199–216.

Papaurėlytė Silvija, Župerka Kazimieras 2010: Lietuvos etninių sričių gyventojų charakterio bruožai kalbos pasaulėvaizdyje. – *Kalbos kultūra* 83, 185–201.

Petreikis Tomas 2012: Žemaitijos regioninė knyga ir žemaičių tapatybė XX a. I pusėje. – *Tautosakos darbai* 43, 85–108.

Phillips Louise 2011: *The Promise of Dialogue. The dialogic turn in the production and communication of knowledge*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

Rosinas Albertas 1996: *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Rutkovska Kristina 2017: Namai. Šeima. – *Vertybės lietuvių pasaulėvaizdyje*, autoriai: Rutkovska Kristina, Smetona Marius, Smetonienė Irena. Vilnius: Akademine leidyba, 87–148.

Skouds 2018: *Žemaičių žodynas*, sudarė Kultūros ir turizmo skyrius. Prieiga internetu: <http://www.skouds.lt/lt/zemaiciu-zodynas>.

Tarmių tekstyno duomenų bazė 2018: Sudarė Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internetu: <http://tarmiuarhivas.lki.lt/pradinis.php?sutrump=bnd>.

Ulvydas Kazys 1971: *Prieveiksmis*. – *Lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mintis, 425–576.

Vaišnienė Daiva 2011: „Kretingos tarmės žodynas“: pagrindiniai medžiagos pateikimo principai. – *Kretingos tarmės žodynas*, autorius Juozas Aleksandravičius, sudarė: Danguolė Mikulėnienė, Daiva Vaišnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, XX–XXXVI.

Žemaitiškos tapatybės raiška:
dėlionė iš *Kretingos tarmės žodyno* (2011) pavyzdžių

Valeckienė Adelė 2006: Įvardis. – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 251–282.

Vanagienė Birutė 2014: Pratarė. Įvadinės pastabos. – *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas: Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos* 1. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 23–28.

Vanagienė Birutė 2014–2015: *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas: Ylakių, Lenkimų, Mosėdžio, Skuodo, Šačių apylinkių šnektos*, 1–2. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Zinkevičius Zigmas 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Žemaitėškė anekdotā 2018. Prieiga internetu: <http://samogitia.mch.mii.lt>.

Žimkutė Simona 2008: *R. Balsys: žemaičiai – narsūs, atkaklūs ir laisvi*. Prieiga internetu: www.delfi.lt/news/daily/lithuania.

Expression of Samogitian Identity: Putting Together the Examples from *Kretinga Dialect Dictionary* (2011) into a Single Picture

SUMMARY

Based on the illustrative material used in the *Kretinga Dialect Dictionary* (KDD), the article discusses the most prominent utterance models chosen by the speakers of the Northern Samogitian dialect of *Kretinga* by which the speaker reveals the attitude towards him/her and his/her environment. An attempt to group the KDD speaker's utterances illustrating different realizations of commitment-based emotions by the functionality of the chosen phrases on the axis *I – you – third person – individual's indefinite expression: localization in time – localization in space – localization in community / cooperation* raises the possibility of versatile emotions at any point of choosing the focus of attention. It is noteworthy that more frequent repetition is characteristic of certain utterance models in the whole KDD (it is also linked with a generally greater probability of using such utterances in real speaking situations). The summary of more prominent features of the discourse revealing the emotional field of the KDD speaker, which are described in the article, makes it clear that each focus of attention (directing attention towards oneself, towards the addressee, towards the third person, towards the environment) is linked with the probability of revealing certain emotions to a different intensity. When speaking about oneself, the KDD speaker reveals one of the major commitments – love for oneself – most clearly. The communication with

the addressee based on direct instructions reveals the expression of caring emotions very clearly. Caring and trust are most vivid when speaking about activities and being together. The KDD speaker's utterances about the third person and the maxims and generalizations of behaviour are usually based on evaluations. The emotion of anxiety/worrying comes to the fore when the KDD speaker discusses localization in time and space.

The article is based on the assumption that an attempt to group certain utterance models provoked by some daily situations out of the entirety of illustrations presented in the KDD enables us to assemble a certain picture of the SPEAKER representing the experiences and utterances of the multitude of depersonalized individuals. The outline of the Samogitian's emotional field shaped in this study should be further revised and highlighted by also referring to the Summary Table of the Psychic Characteristics of Samogitians established in the Research of Ethnically Determined Psychic Phenomena (cf. Bliumas 1997). But that is already another stage of the study.

Įteikta 2018 m. gruodžio mėn. 10 d.

JŪRATĖ PAJĖDIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

jurate.pajediene@lki.lt